

Л.В. ШІРІНЯН*

(Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна)

А.С. ШІРІНЯН**

(Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна)

Нова методологія комплексної оцінки конкурентоспроможності ринку страхових послуг України: фактори масштабу і суперництва, тенденції та порівняння

Представлене дослідження присвячено конкурентоспроможності ринку страхових послуг України (РСПУ). Авторами запропоновано показники конкурентоспроможності ринку страхових послуг з позицій експансії страхування і впливу на макроекономічні показники та зосереджено увагу на питаннях забезпечення конкурентних переваг постачальників страхових послуг.

Перша частина методології охоплює такі пункти аналізу РСПУ: 1) територіальні межі ринку; 2) щільність страховиків та їх філій на ринку; 3) відкритість ринку для іноземних гравців; 4) важливість страхового ринку щодо формування ВВП; 5) щільність розподілу послуг на ринку; 6) бар'єри входження та виходу гравців; 7) межі капіталізації страховиків. Друга частина методології охоплює такі пункти аналізу РСПУ: 1) ефективність діяльності; 2) ступінь монополізації; 3) рівень конкуренції; 4) інтегральна конкурентоспроможність; 5) диспропорції та насичення гравцями. Підхід апробовано проведенням аналізу РСПУ за даними 2005-2017 років.

Метою дослідження є розробка нової методології комплексної оцінки конкурентоспроможності РСПУ в частині визначення факторів масштабу, ефективності страхового бізнесу і конкуренції гравців на основі кількісних показників і порівняння РСПУ зі страховими ринками інших країн.

Методологія. Досконалість конкурентної взаємодії страховиків відображено за допомогою показників ефективності, концентрації страховиків, Герфіндаля-Гіршмана, модифікованого індексу Джині-Шірінян і диспропорцій. Для виявлення ступеню переваги сукупності показників РСПУ над сукупністю показників страхових ринків інших країн світу ми вводимо відносні показники конкурентоспроможності: в першій частині 1 – індекс перевищення капіталізації, показник перевищення масштабу ринку, індекс перевищення щільності страховиків, індекс перевищення ємності послуг, індекс перевищення доходів страховиків, показники запасу зростання концентрації та активів; у другій частині – індекс перевищення капіталізації, індекс перевищення середнього активу страховиків, індекс перевищення ефективності страхової діяльності, індекс перевищення рентабельності власного капіталу страховиків, індекс перевищення концентрації, показник перевищення індексу Герфіндаля-Гіршмана, показник перевищення диспропорцій. В рамках підходу здійснено порівняння даних і кількісних показників РСПУ з відповідними показниками для ринків співрозмірних країн Єврозони та світу і визначено місце українського страхового ринку на міжнародному рівні. Таке порівняння реалізовано в розрізі ринків країн з розвинутою економікою і країн з перехідною економікою.

Результати. Визначено поняття «конкурентоспроможності ринку страхових послуг» і розроблено уніфіковану методику комплексної оцінки конкурентоспроможності для страхового ринку України. Обґрунтовано, що на світовому рівні та в межах Єврозони РСПУ відповідає малому масштабу. Наявні спадна тенденція величини активів (у доларах США) і ступеня впливу страхового сектору на формування ВВП, неоднорідність та диспропорційність послуг всередині країни, оптимальний рівень відкритості ринку, високі бар'єри входження, великий запас зростання активів.

Показано, що банкрутство найбільшого страховика не буде відчутним для страхового сектору України і не буде руйнівним для фінансової системи України. Аргументовано, що привабливими ринками-орієнтирами для України є страхові ринки країн з перехідною економікою Польщі і Туреччини.

Отримано низькі значення показника рентабельності останніми роками і майже нульову ефективність РСПУ. Показано, що нині ринок «pop-life» страхування є слабо концентрованим, а ринок «life» страхування має завищені показники концентрації і відповідає слабкій конкуренції.

* Шірінян Лада Василівна, завідувач кафедри фінансів Національного університету харчових технологій (м. Київ), доктор економічних наук, доцент.

** Шірінян Арам Сергійович, провідний науковий співробітник Проблемної науково-дослідної лабораторії Національного університету харчових технологій (м. Київ), доктор фізико-математичних наук, доцент.

Ключові слова: страховий ринок України, конкурентоспроможність, оцінювання, масштаб ринку, щільність, ємність страхування, відкритість, капіталізація, ефективність, концентрація, конкуренція, індекс Герфіндаля-Гіршмана, показник Джині-Шірінян.

DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1\(83\)-114-138](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1(83)-114-138)

L.V. SHIRINYAN

(National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine)

A.S. SHIRINYAN

(National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine)

New Methodology of Complex Assessment of the Insurance Services Market of Ukraine: Scale and Competition Factors, Trends and Comparisons

The presented research is dedicated to the competitiveness of the insurance services market of Ukraine (MISU). The authors suggest the indicators of the competitiveness of the insurance services market from the point of view of expansion and influence on macroeconomic indicators and focus on the issues of ensuring the competitive advantages of insurance services providers.

The first part of the methodology covers the following points of MISU analysis: 1) the territorial boundaries of the market; 2) the density of insurers and their affiliates in the market; 3) openness of the market for foreign players; 4) the importance of the insurance market for the formation of GDP; 5) the density of distribution of services in the market; 6) entry and exit barriers for players; 7) the limits of capitalization of insurers. The second part of the methodology covers the following points of MISU analysis: 1) efficiency of the activity; 2) monopolization degree; 3) competition level; 4) integrated competitiveness; 5) imbalance and saturation by players. An approach is applied to MISU analysis for 2005-2017 years.

The purpose of the study is to develop a new methodology of integrated assessment of the competitiveness of MISU in terms of determining the scale factor, the effectiveness of insurance business and competition of players, on the basis of quantitative indicators and comparison of MISU with the insurance markets of other countries.

Methodology. The perfection of the competitive interaction of insurers is reflected due to indicators of efficiency, concentration of insurers, Gerfindahl-Hirschman and modified Gini-Shirinyan indexes and disproportions. In order to determine the degree of advantage of set of MISU indicators over the set of indicators of insurance markets of other countries, we introduce relative indicators of competitiveness: in the first part – capitalization excess, market scale excess, excess of the density of insurers, excess of insurance penetration, excess of revenues of insurers, growth margin of concentration and assets; in the second part – capitalization excess, excess of the average asset of insurers, effectiveness exceeding for insurance activities, excess of return on equity of insurers, concentration exceeding, excess of the Gerfindahl-Girshman index, excess of imbalances.

In the frame of our approach, the comparison of data and quantitative indicators has been done for the national insurance market and for countries of the eurozone and the world. The place of MISU at the international level is determined. Such comparison is realized in the context of developed and transition economies.

Results. The paper defines the notion “competitiveness of the insurance services market” and develops an unified method of a comprehensive assessment of the competitiveness for the insurance market in Ukraine. It was substantiated that at a global level and within the eurozone MISU corresponds to a small scale. There are a declining trend (in US dollar) for assets and the insurance penetration, heterogeneity and imbalance of services within the country, the optimal level of market openness, high barriers to entry, a large margin of asset growth.

It is shown that the bankruptcy of the largest insurer will not be felt to the Ukrainian insurance sector and will not be disruptive to the financial system of Ukraine. It is argued that attractive markets for Ukraine are the insurance markets of counties with transition economies Poland and Turkey.

Low values of the profitability in recent years and almost zero efficiency of MISU have been received. It is shown that now “non-life” insurance market is weakly concentrated, the “life” insurance market has overestimated concentration indexes and corresponds to weak competition.

Keywords: insurance market of Ukraine, competitiveness, estimation, market scale, density, insurance penetration, openness, capitalization, efficiency, concentration, competition, Gerfindahl-Hirshman index, Gini-Shirinyan index.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси на фінансових ринках зумовлюють потребу порівняння страхових ринків різних країн і визначення місця національного страхового ринку в світовому розподілі послуг. В таких умовах виникає питання порівняння страхових ринків різних країн між собою з позицій здатності забезпечувати конкурентні переваги основних гравців на ньому і визначення конкурентоспроможності ринку на основі двох ключових аспектів: 1) експансії страхових послуг (або масштабів ринку), 2) розподілу послуг (або конкуренції на ринку). Представлена праця розкриває наведені аспекти питання як стосовно фактору масштабу, так і для оцінювання ринку щодо конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкурентоспроможності ринку стосовно масштабу корелює з проблемою визначення рівня фінансової безпеки ринку в межах Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [1], аналіз якої стосовно страхового ринку можна знайти в працях О. І. Барановського [2] Г. С. Бовсунівської [3], Т. О. Бочкарьової і О. С. Журавки [4]. Фактор конкуренції гравців на страховому ринку України розкривається в працях О. О. Гаманкової [5], А. М. Єрмошенка [6], Л. В. Шірінян [7], Я. П. Шумелди [8], закордонних авторів К. Торборна (Craig Thorburn) [9], О. Бадуненка (O. Badunenko) [10]. Аналіз конкуренції також резюмується в річних звітах Нацкомфінпослуг (Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг) [11], які стають предметом багаторазового плагіатного дублювання в «наукових» статтях. Загалом можна констатувати брак праць, де виконано порівняння ринку страхових послуг України (далі – РСПУ) з ринками інших країн. Дослідниками також не здійснюється комплексний аналіз конкурентоспроможності всього ринку.

На сьогодні лише одна українська розробка (наукової групи Л. В. Шірінян) пропонує уніфіковану комплексну методологію оцінки конкурентоспроможності РСПУ [7, с. 148]. Пізніше авторами аргументовано достовірність підходу для ринку страхових послуг Німеччини [12]. Останніми роками наукова група розширила методологію для аналізу будь-якого ринку фінансових послуг і виконала перевірку уніфікованості такого підходу для оцінювання ринку банківських послуг України, для якого було розроблено відповідну методологію [13-15]. Попередні результати за підходом Л. В. Шірінян для страхового ринку України були отримані для 2002-2012 років, являють собою першу спробу вирішення завдання. Сьогодні такий підхід потребує удосконалення з врахуванням сучасних умов існування страхового ринку України і поглибленням інтеграційних процесів. Крім того, підхід не позбавлено дискусійних моментів, оскільки не було запропоновано критеріїв масштабу ринку для врахування експансії послуг. По-друге, потребують удосконалення критерії відкритості ринку і межі капіталізації страховиків з урахуванням сучасних

тенденцій та нормативних вимог. По-третє, потребують розробки і визначення показники конкурентоспроможності РСПУ для міжнародного порівняння.

Метою даного дослідження є розробка нової методології комплексної оцінки конкурентоспроможності ринку страхових послуг України в частині визначення факторів масштабу, ефективності страхового бізнесу і конкуренції гравців на основі кількісних оцінок і критеріїв показників, а також порівняння зі страховими ринками інших країн.

Структура дослідження. Для зручності аналіз і результати поділено на дві частини.

Перша частина методології присвячена фактору масштабу, тобто питанням експансії страхових послуг, відкритості ринку і важливості послуг з позицій впливу на формування ВВП. Відповідний науковий пошук охоплює такі пункти аналізу:

- 1) територіальні межі ринку;
- 2) щільність страховиків та їх філій на ринку;
- 3) відкритість ринку для іноземних гравців;
- 4) важливість страхового ринку в аспекті формування ВВП;
- 5) щільність розподілу послуг на ринку;
- 6) бар'єри входження та виходу гравців;
- 7) межі капіталізації страховиків.

Друга частина загальної методології зосереджена на питаннях конкуренції гравців і охоплює такі пункти аналізу ринку:

- 1) ефективність діяльності та використання ресурсів;
- 2) ступінь монополізації;
- 3) рівень конкуренції;
- 4) інтегральна оцінка конкурентоспроможності ринку;
- 5) диспропорції та насичення ринку гравцями.

Методологія дослідження. Традиційно поняття «конкурентоспроможності» застосовується для оцінювання на мікрорівні – продукції, підприємства чи на макрорівні – економіки країни загалом. Дотепер невживаною залишається дефініція «конкурентоспроможність ринку» послуг і товарів. Нещодавно відповідну дефініцію запропонували автори даного дослідження, яка для страхового ринку полягає у наступному. Поняття «конкурентоспроможність ринку страхових послуг» є комплексною порівняльною характеристикою, що визначає ступінь переваги сукупності показників РСПУ над сукупністю показників ринків страхових послуг інших країн світу (ринків інших галузей економіки), характеризує спроможність вести суперництво і відображає досконалість конкурентної взаємодії суб'єктів такого ринку [13-14]. Конкурентоспроможність ринку страхових послуг оцінюється порівнянням макроекономічних показників діяльності постачальників послуг, ступенем відкритості ринку і кількістю гравців на ринку, ефективністю використання ресурсів та ступенем впливу ринку на формування ВВП, рівнем конкуренції постачальників і розподілом послуг серед гравців.

Фінанси та оподаткування

Згідно з визначенням поняття «конкурентоспроможність ринку страхових послуг» для виявлення ступеня переваги сукупності показників РСПУ над сукупністю показників страхових ринків інших країн світу ми вводимо відносні показники конкурентоспроможності.

Досконалість конкурентної взаємодії суб'єктів РСПУ відображено у другій частині методології за допомогою показників ефективності, концентрації страховиків, Герфіндаля-Гіршмана і диспропорцій.

Для оцінювання і порівняння факторів масштабу в першій частині методології ми розробили нові показники:

- індекс перевищення капіталізації;
- індекс перевищення середнього активу страховиків;
- показник масштабу ринку;
- індекс перевищення щільності страховиків;
- індекс перевищення ємності послуг;
- індекс перевищення доходів страховиків;
- показники запасу зростання концентрації та активів.

Для оцінювання ефективності страхового бізнесу і конкуренції гравців в другій частині методології ми вводимо нові відносні показники, серед яких:

- індекс перевищення ефективності страхової діяльності;
- індекс перевищення рентабельності власного капіталу страховиків;
- індекс перевищення концентрації;
- показник перевищення індексу Герфіндаля-Гіршмана;
- модифікований показник Джині-Шіріаня;
- показник перевищення диспропорцій.

Ми спираємось на геліоцентричну систему порівнянь, де в центрі уваги – український ринок страхових послуг (РСПУ). За таким підходом порівнюємо РСПУ з відповідними ринками єврозони (країни ЄС та країни Європейської асоціації вільної торгівлі) та інших країн. Для рівнозначного оцінювання акцентуємо увагу на співрозмірні країни єврозони і світу з кількістю населення, що варіюється в межах від 0,25 % до 1 % населення Землі (в Україні проживає близько 0,56 % населення Землі).

Часовий інтервал дослідження становить 10 років (2005-2017 рр.), що зумовлено наявністю і актуальністю статистичної інформації. Економіко-

статистичні розрахунки виконано за допомогою програмного пакету MS Excel 2016 та програмного коду авторів на мові програмування Fortran 90. В якості валюти для порівняння обрано американський долар (\$).

Аналіз деяких показників РСПУ виконано у розрізі страхування життя (далі як «life» страхування) та страхування іншого, ніж страхування життя (у подальшому як «non-life» страхування).

Мікроекономічними показниками для розрахунків були такі дані кожного страховика як: актив, дохід, валові страхові премії і чисті страхові премії (валові премії за мінусом коштів з перестраховування всередині країни для виключення подвійного рахунку), прибуток. Макроекономічні показники базувалися на даних ринку: N – кількість страховиків, $ВВП$ – валовий внутрішній продукт України, A – активи всіх страховиків, $ВК$ – власний капітал страховиків, $ВП$ – валові премії, які визначають фактично доходи від основної діяльності, $ЧП$ – сумарні чисті премії страховиків, $Пр$ – чистий прибуток всіх страховиків на ринку (після сплати податків і зборів), $Д$ – доходи страховиків, $В$ – витрати страховиків.

Чистий прибуток страховиків $Пр$ визначався як різниця між значенням позитивного чистого прибутку всіх успішних страховиків і значенням чистого збитку всіх не успішних страховиків РСПУ (за старими формами фінансової звітності: рядок 220 – рядок 225 форми 2).

Виклад основного матеріалу. Для повноти опису виконаємо оцінку макроекономічних показників РСПУ (табл. 1).

Аналізуючи динаміку макроекономічних показників РСПУ, можна побачити сучасні тренди:

- зростання кількості страховиків (N) до 2008 року, яке вплинуло на зростання загальних активів, стрімке зменшення N після 2014 року, що призвело до зменшення активів у національній валюті;
- номінальне збільшення і коливання значень премій ($ВП$) та активів (A) у національній валюті і фактичне коливання та зменшення показників у доларах США;
- зменшення середнього розміру активу страховика (A/N) від 11,6 млн \$ (у 2005 році) до 7,2 млн \$ (у 2017 році).

Таблиця 1

Макроекономічні показники ринку страхових послуг України

Рік	N, шт.	В національній валюті					В валюті \$		
		A, млрд грн	ВП, млрд грн	Пр, млрд грн	ВК, млрд грн	ВВП, млрд грн	A, млрд \$	ВВП, млрд \$	ВП, млрд \$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2005	398	20,9	12,85	3,441	13,630	441,5	4,078	86,151	2,507
2006	411	24,0	13,83	3,140	17,488	544,2	4,752	107,762	2,739
2007	446	32,21	18,01	2,461	42,141	720,7	6,378	142,713	3,566
2008	469	41,93	24,01	1,152	26,518	948,1	7,961	180,001	3,201
2009	450	41,96	20,44	-0,957	25,619	913,3	5,386	117,222	2,564
2010	456	45,23	23,08	1,235	28,333	1079,3	5,700	136,007	2,899

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2011	442	48,12	22,69	4,288	30,579	1300,0	6,039	163,161	2,841
2012	415	56,22	21,51	6,050	35,555	1404,7	7,035	175,785	2,689
2013	407	66,38	28,66	5,719	39,429	1465,2	8,305	183,310	3,583
2014	382	70,26	26,77	3,215	41,830	1586,9	5,911	133,502	1,705
2015	361	60,73	29,74	-0,453	34,825	1988,5	2,780	91,029	1,315
2016	310	56,08	35,17	0,689	28,620	2385,4	2,195	93,357	1,331
2017	296	56,81	43,43	0,235	27,300	2982,9	2,156	112,153	1,633

Джерело: наведено і розраховано авторами за даними Нацкомфінпослуг, Державної служби статистики України, НБУ і середнього за період курсу долара до гривні.

Отримані дані у доларовому еквіваленті свідчать, що капіталізація страховиків фактично не відбувалася і на світовому рівні РСПУ за останні 10 років втрачає переваги. Такий підхід виявляє негативні тенденції і спадні результати діяльності українських страховиків, що зумовлює багато критичних зауважень.

Частина 1 методології – фактор масштабу.

Перейдемо безпосередньо до аналізу показників конкурентоспроможності, які розкривають масштаби ринку та експансію страхових послуг за новою методологією.

Для порівняння ринків введемо *індекс перевищення капіталізації*, який показує у скільки

разів треба збільшити активи українських страховиків, щоб досягти рівня країни, з якою проводиться порівняння:

$$ІП(А) = А \text{ (аналізована країна)} / А \text{ (Україна)} \quad (1.1)$$

Для повноти опису доцільно також визначати середній розмір активу страховиків країни (який позначимо як СА), $СА = А / N$. Для оцінювання конкурентоспроможності будемо визначати *індекс перевищення середнього активу страховиків* за співвідношенням:

$$ІП(СА) = СА \text{ (аналізована країна)} / СА \text{ (Україна)} \quad (1.2)$$

Визначимо місце українського страхового ринку на міжнародному рівні в сучасних умовах. Проведемо порівняння РСПУ з ринками страхових послуг співрозмірних країн (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння РСПУ і ринків страхових послуг країн світу

Країна	% від насел. Землі	N, шт.	N «non-life»	ВВП, млрд \$	А, млрд \$	ВП, млрд \$	ІП(А)	ІП(СА)
Країни з розвинутою економікою								
Німеччина	1,09	538	451	3469	2396,1	215,0	1092	599
Велика Британія	0,87	328	212	2629	2999,5	304,0	1367	1231
Франція	0,86	774 (647; 473)	394 (241)	2463	2843,3	237,6	1295	494
Італія	0,80	215 (197, 1188)	126	1851	946,7	162,4	431	647
Іспанія	0,61	231	199	1233	331,1	73,7	151	193
Канада	0,47	426	203	1529	742,7	114,5	338	235
Австралія	0,34	136	109	1259	257,4	82,2	37	255
Євро-Азійські країни з перехідною економікою								
Туреччина	1,07	62	37	857	40,5	13,7	18	88
Україна	0,56	296	261	112	2,2	1,6	1	1
Польща	0,51	60	35	468	47,0	14,2	21	105
Узбекистан	0,43	27	23	67	0,4	0,2	0,2	2
Румунія	0,26	31	24	187	18,5	2,4	8	80
Казахстан	0,24	32	25	134	2,5	1,0	1	11

Джерело: систематизовано і пораховано авторами для 2017 року за даними уповноважених органів країн, даними Нацкомфінпослуг, публікацій аналітичних центрів і курсу долара [11; 16-31]; у дужках наведено дані з альтернативних та неофіційних джерел інформації.

Дані таблиці 2 свідчать, що кількість страховиків у країні може суттєво відрізнятися навіть для однакових за розмірами і кількістю населення країн: приміром, це можна побачити для Франції, Італії та

Іспанії або для Німеччини та Туреччини.

Дані таблиці 2 за 2017 рік свідчать, що на світовому рівні та в межах єврозони РСПУ має суттєве відставання за більшістю показників. Удвічі

Фінанси та оподаткування

менший за кількістю населення казахський ринок страхових послуг має в 9 разів менше страховиків, однак майже однакові з РСПУ показники зібраних премій ВП і активів А.

Найбільш привабливими ринками-орієнтирами для України є страхові ринки країн з перехідною економікою Польщі та Туреччини. Аналіз індексу ІП(А) показує, що для наближення за показниками до рівня Польщі та Туреччини необхідно збільшити капіталізацію та ринкову вартість страховиків майже у 20 разів, а до рівня Канади – у 338 разів, Німеччини – майже у 1100 разів.

Порівняння за індексом перевищення середнього капіталу ІП(СА) показує, що середній актив страховиків Німеччини у 599 разів більший за відповідний в Україні. Для підвищення конкурентоспроможності до рівня страховиків Румунії активи кожного українського страховика необхідно збільшити у 80 разів, а до рівня страховиків Іспанії – у 193 рази, Франції – у 494 разів. Отже, євроінтеграційні процеси на страховому ринку мають супроводжуватись збільшенням вимог до капіталів страховиків для забезпечення конкурентоспроможності національних постачальників.

Територіальний аспект, місткість і масштаби ринку. Масштаби ринку пов'язані з обсягами постачання послуг. Для отримання кількісної оцінки та міжнародного порівняння визначимо обсяг валових премій на страховому ринку окремої країни (далі позначено як $ВП_i$). Для ранжування можна обрати за найкращий результат максимальний обсяг страхових послуг ($ВП_{\max}$) або активів країни-лідера. Позицію ринку країни (Y_1) можна визначити за допомогою порівняння величин (у відсотках):

$$Y_1 = 100 \% * ВП_i / ВП_{\max} \quad (2.1)$$

Інша можливість кількісної оцінки позиції ринку (Y_2) полягає у порівнянні результатів ринку окремої країни з сумарними результатами ринків всіх країн за формулою:

$$Y_2 = 100\% \times ВП_i / \sum_{i=1}^M ВП_i \quad (2.2)$$

де i – номер країни, $ВП_i$ – сумарний обсяг премій страховиків окремої i -тої країни (регіону), M – загальна кількість країн вибірки.

Масштаби ринку можна оцінити за допомогою класифікації та відповідних критеріїв (табл. 3).

Таблиця 3

Масштаби ринку товарів і послуг залежно від обраного критерію

Критерій Y_1	Характеристика ринку	Критерій Y_2	Деталізація оцінки ринку за показником Y_2
$0\% < Y_1 < 10\%$	Малий	$0\% < Y_2 < 0,01\%$	Карликовий, наномасштабний
		$0,01\% < Y_2 < 1\%$	Малий, мікромасштабний
$10\% \leq Y_1 \leq 50\%$	Середній	$1\% \leq Y_2 \leq 10\%$	Середній, мезомасштабний
$50\% < Y_1 \leq 100\%$	Великий	$10\% < Y_2 \leq 30\%$	Великий, макромасштабний
		$30\% < Y_2 \leq 75\%$	Надвеликий, мегамасштабний
		$75\% < Y_2 \leq 100\%$	Гігантський, гіпермасштабний

Джерело: розроблено авторами.

Для міжнародного порівняння введемо **показник перевищення премій** ІП(ВП) або **показник перевищення масштабу ринку** ІП(У), який будемо визначати як відношення ВП (або величин Y_1 , Y_2) для ринку певної країни до ВП (або Y_1 , Y_2) для РСПУ:

$$ІП(ВП) = ВП \text{ (аналізована країна)} / ВП \text{ (Україна)} \quad (3.1)$$

$$ІП(У) = Y_1 \text{ (аналізована країна)} / Y_1 \text{ (Україна)} \quad (3.2)$$

$$ІП(У) = Y_2 \text{ (аналізована країна)} / Y_2 \text{ (Україна)} \quad (3.3)$$

Показники ІП(ВП) та ІП(У) співпадають за результатом, тобто за означенням ІП(ВП)=ІП(У). Вони показують, у скільки разів ринок певної країни є більшим за РСПУ за страховими преміями.

Результати відповідного аналізу наведено в таблиці 4, де масштаби ринків розраховано на базі страхових премій для 2017 року. Для порівняння ми обрали з переліку, що наведено в таблиці 2, лише ринки країн єврозони. Станом на грудень 2017 року єврозона охоплює 30 % світового ринку страхування (що відповідає страховим преміям обсягом 1395 млрд \$), 33 % припадає на ринки країн Азії та близько 31 % на страхові ринки країн Північної Америки. Отже, за критерієм показника ІП(ВП) на світовому рівні страховий ринок єврозони має великий масштаб (табл. 3).

Таблиця 4

Фактор масштабу ринків страхових послуг в країнах єврозони

Країна єврозони	Y_1 (%)	Y_2 (%)	Масштаб ринку	ІП(ВП)=ІП(Y_2)
Велика Британія	100	21,8	Великий	190,0
Німеччина	70,7	15,4	Великий	134,4
Франція	78,2	17,0	Великий	148,5
Італія	53,4	11,6	Середній / Великий	101,5
Іспанія	24,2	5,3	Середній	46,1
Польща	4,7	0,3	Малий	8,9
Румунія	0,8	0,2	Малий	1,5
Україна	0,5	0,1	Малий	1

Джерело: розрахунки авторів за формулами (2)-(3) на базі валових премій, наведених в таблиці 2.

Всередині єврозони найбільший масштаб має ринок Об'єднаного Королівства, який можна назвати великим; середніми є страхові ринки Італії та Іспанії і малими є ринки України, Румунії та Польщі. Український ринок страхових послуг є малим як за показником $Y_1=0,5\%$, так і за показником $Y_2=0,1\%$.

Дані таблиці 4 свідчать, що в межах єврозони РСПУ має суттєве відставання за величиною премій: приміром, у 135 разів порівняно з Німеччиною. Загалом обсяг премій на ринках країн єврозони з розвинуеною економікою є понад у 100 разів більшим за відповідний для РСПУ. Індекс перевищення $П(Y)$ для Польщі і Туреччини є рівним близько 9. Таким чином, на європейському рівні забезпечення конкурентних переваг РСПУ можливе лише шляхом прискореного і суттєвого збільшення страхових премій.

Щільність, компактність страховиків та їх філій на ринку. Ступінь доступності послуг для населення також розкриває рівень розвиненості та конкурентоспроможності ринку. Для аналізу доцільно розглянути щільність постачальників, тобто кількість страховиків, яка припадає на одну людину:

$$\rho = N / N_{\text{нас.}} \quad (4.1)$$

де ρ – щільність постачальників послуг, N – кількість страховиків на ринку країни (регіону), $N_{\text{нас.}}$ – кількість населення країни (регіону) [7, с. 135].

Подібним способом визначається щільність відділень страховиків:

$$\rho_{\text{від}} = N_{\text{від}} / N_{\text{нас.}} \quad (4.2)$$

де $N_{\text{від}}$ – кількість відділень страховиків на ринку країни (регіону).

Для оцінювання конкурентоспроможності РСПУ введемо **індекс перевищення щільності** страховиків, який показує у скільки разів щільність постачальників послуг в певній країні є більшою за щільність гравців в Україні:

$$П(\rho) = \rho \text{ (аналізована країна)} / \rho \text{ (Україна)} \quad (5)$$

Розрахунки за формулами (4)-(5) дають значення, наведені в таблиці 5. Розрахунки для показника $П(\rho)$ по країнах виявляють високу щільність страховиків в Україні: лише Франція, Велика Британія і Канада мають значення щільності вищі за відповідні в Україні. Таким чином, євроінтеграційні процеси не вимагають суттєвої зміни щільності страховиків України.

Таблиця 5

Щільність страхових компаній по країнах

Країна	Щільність страховиків, $\rho = N / N_{\text{нас.}}$	$П(\rho)$
Країни з розвинуеною економікою		
Німеччина	1 : 154 000	0,9
Велика Британія	1 : 52 900	2,7
Франція	1 : 86 720	1,6
Італія	1 : 302 500	0,5
Іспанія	1 : 201 400	0,7
Канада	1 : 84 200	1,7
Австралія	1 : 190 800	0,7
Країни з перехідною економікою		
Туреччина	1 : 1 445 000	0,1
Україна	1 : 142 226	1
Польща	1 : 623 600	0,2
Узбекистан	1 : 1 250 500	0,1
Румунія	1 : 614 500	0,2
Казахстан	1 : 571 000	0,2

Джерело: розрахунки авторів за даними Світового банку, OECD і уповноважених органів країн для 2017 року [11; 16-31].

Заслуговує на увагу той факт, що аналіз конкурентоспроможності можна проводити не лише на рівні ринків країн, а і в регіональному розрізі. Приміром, підрахунки для щільності структурних підрозділів страхових компаній за регіонами України у 2017 році виявляють найбільші значення у місті Києві (1:27384) та Запорізькій області (1:27925), найменші щільності – у Харківській (1:245236) області. Така диспропорція між регіонами в Україні зберігалася у 2018 році. Відповідний аналіз виходить за рамки цієї публікації і представлено окремо [32, с. 20].

Відкритість ринку. Вхідження іноземного гравця в страховий сектор країни є прикладом інтеграційних процесів. Важливим є пошук балансу між потребою

мати відкритий страховий ринок і рівнем конкурентоспроможності такого ринку.

Відкритість ринку базується на визначенні частки іноземного капіталу на ринку (далі – j), страховиків з іноземним капіталом (далі – СКІК) та використання класифікації типів ринків за критерієм відкритості (табл. 6). Відкритість ринку є фактором змішаного типу, і визначає оптимальні (зелені), помірні (жовті) та попереджувальні (білі небажані і небезпечні), неприпустимі (червоні) зони показника відкритості ринку. Рівні 2,3,4,5 характеризують відкриті ринки, а рівні 0,1 – закриті та ізольовані ринки. Межа відкритості становить значення $j=10\%$.

Характеристики відкритості ринку залежно від критерію

Ознака	Рівень, назва	Критерій	Оцінка доцільності	Колір
Ізольований	0 – «isolated» (ізольований)	$0\% < j < 1\%$	небажана небезпечна зона	білий
Закритий	1 – «close independent» (автономний)	$1\% \leq j \leq 10\%$	помірна зона	жовтий
Відкритий	2 – «open optimal» (оптимальний)	$10\% < j \leq 35\%$	оптимальна зона	зелений
	3 – «open dependent» (залежний)	$35\% < j \leq 50\%$	попереджувальна зона	жовтий
	4 – «open strong dependent» (сильно-залежний)	$50\% < j < 75\%$	небажана небезпечна зона	білий
	5 – «affiliated» (афілійований)	$j > 75\%$	неприпустима зона	червоний

Джерело: розроблено авторами [15, с. 56].

Для кількісних оцінок ми визначили показник відкритості (y %) у різні способи:

i) за кількістю СКІК:

$$j_N = 100\% N_{СКІК} / N, \quad (6.1)$$

де $N_{СКІК}$ – кількість страховиків з іноземним капіталом, N – загальна кількість страховиків на ринку;

ii) за величиною активів СКІК:

$$j_A = 100\% A_{СКІК} / A, \quad (6.2)$$

де $A_{СКІК}$ – розмір активів іноземного походження, A – капітал або активи всіх страховиків на страховому ринку;

iii) за часткою іноземного капіталу в статутному капіталі СКІК:

$$j_K = 100\% IK / CK, \quad (6.3)$$

де IK – іноземний капітал в статутних капіталах страховиків, CK – статутний капітал страховиків;

iv) за преміями СКІК:

$$j_{ЧП} = 100\% ЧП_{СКІК} / ЧП, \quad (6.4)$$

де $ЧП$ – чисті премії всіх страховиків на ринку, $ЧП_{СКІК}$ – чисті премії СКІК;

v) за операціями перестрахування:

$$j_{ПП} = 100\% ПП_{НР} / ПП, \quad (6.5)$$

де ми позначили величиною $ПП$ загальну суму премій на ринку за операціями перестрахування, $ПП_{НР}$ – страхові премії, сплачені перестраховикам-нерезидентам за операціями перестрахування.

Наведені фактичні дані (табл. 7) дають можливість припустити, що розвиток страхового забезпечення в країні великою мірою визначається діяльністю СКІК, оскільки частка іноземного капіталу в статутних капіталах страхових компаній є значною ($j_K = 25,3\%$ для 2016 року) і такі компанії збирають понад 50 % всіх премій на ринку ($j_{ЧП} = 57\%$ для 2017 року, $j_{ЧП} = 50,64\%$ для 2016 року).

Таблиця 7

Динаміка ступеня відкритості страхового ринку України

Рік	j_N (%)	j_K (%)	j_A (%)	$j_{ЧП}$ (%)	$j_{ПП}$ (%)
2007	17,48	20,7	-	-	12,01
2008	18,55	25,5	-	-	11,47
2009	18,22	23,7	-	-	12,37
2010	17,98	26,7	-	30,75	9,21
2011	18,33	32,9	-	43,96	19,97
2012	19,03	36,0	-	41,44	51,19
2013	17,94	30,9	-	42,23	18,65
2014	18,32	33,1	-	46,80	15,77
2015	19,40	32,5	36,87	52,77	25,53
2016	19,03	25,3	-	50,64	31,25
2017	19,78	28,7	67,3	57,00	19,74
Середнє значення	18,55	28,73	52,08	45,69	20,65

Джерело: авторські розрахунки на основі даних Нацкомфінпослуг [11] і підходу [7; 15].

У цілому можна резюмувати, що страховий ринок України є відкритим за більшістю показників. За кількістю компаній СКІК (j_N) страховий ринок України є відкритим і відповідає оптимальному рівню 2 (зелена зона), коли забезпечено національні переваги. Аналогічний висновок можна зробити за часткою іноземного капіталу (j_K) в статутному капіталі. За показником премій ($j_{ЧП}$) стан ринку до

2014 року переважно відповідав рівню 3 (попереджувальній жовтій зоні). Останні два роки спостерігається тенденція до переходу в небажану небезпечну білу зону 4, коли вплив СКІК стає домінуючим.

Щодо перестрахування, то за таким показником ($j_{ПП}$) страховий ринок України відповідає рівню 2 – відкритий і оптимальний (зелена зона). Це означає,

що більшість премій з перестрахування залишаються в країні у національних постачальників.

Порівняємо ступінь відкритості українського ринку страхових послуг і відповідних ринків країн світу (табл. 8).

Дані таблиці 8 свідчать про оптимальні значення показника відкритості ринків страхових послуг $j_{\text{чп}}$ в

еврозоні у більшості країн з розвинутою економікою (зелена зона): основна частина страхових внесків залишається у національних постачальників країни. Аналіз виявляє високі значення показника $j_{\text{чп}}$ в країнах з перехідною економікою, в Україні, Польщі, Туреччині.

Таблиця 8

Відкритість ринків страхових послуг вибіркового світу

Країна	j_N (%)	$j_{\text{чп}}$ (%)	$j_{\text{пп}}$ (%)
Країни з розвинутою економікою			
Німеччина	10,84	17,60	21,7
Велика Британія	45,73	22,34	н/д
Франція	64,59 *	18,50	17,4 *
Італія	71,03 (49,77 *)	32,56	н/д
Іспанія	12,99	19,19	н/д
Канада	69,91	37,36	15,48 *
Австралія	51,72	20,21	8,98 *
Країни з перехідною економікою			
Туреччина	66,13	64,15	н/д
Україна	19,78	57,00	19,74
Польща	67,74	55,27	н/д
Узбекистан	14,81	н/д	н/д
Казахстан	21,90	н/д	86,3 (84,1 *)

Джерело: систематизовано і пораховано авторами для 2017 року за даними Єврокомісії, уповноважених органів країн, публікацій OECD, Світового банку, аналітичних центрів і курсу долара [16-31].

* Розрахунки авторів згідно з неофіційними даними, інформації нерецензованих науково-популярних видань; у дужках наведено дані різних інформаційних джерел.

Високі значення показника відкритості j_N за кількістю СКІК спостерігаються в багатьох країнах з переліку, оптимальними в цьому відношенні є ринки Німеччини, Іспанії, України, Узбекистану і Казахстану.

Стосовно перестрахування наявних даних недостатньо для узагальнення. Водночас, для України показник $j_{\text{пп}}$ не виходить за межі оптимальної зони. Іншими словами, перестрахування в Україні помірно впливає на розподіл страхових послуг в Україні. Порівняно з іншими країнами велику частку перестрахових премій віддають іноземним постачальникам в Казахстані (та, імовірно, в Туреччині).

Ємність і важливість послуг. Важливість страхових послуг на ринку визначається впливом на ВВП і може бути оцінено часткою послуг у ВВП. Подібно до показника відкритості ринку *межа*

впливовості та важливості послуг оцінюється на рівні 10 % ВВП.

У страховій науці показник ємності послуг також отримав назву ємність страхування або показник проникнення (*insurance penetration*) і може бути визначений у різні способи:

i) як частка премій страховиків в загальній величині ВВП:

$$h_{\text{п}} = 100\% \text{ ВП} / \text{ВВП} \quad (7.1)$$

ii) як співвідношення активів страховиків до ВВП:

$$h_{\text{А}} = 100\% \text{ А} / \text{ВВП} \quad (7.2)$$

Результати розрахунків наведено в таблиці 9. Як бачимо, рівень ємності страхових послуг в Україні є низьким: середні значення за останнє десятиліття становлять значення менші за 10 %: $h_{\text{п}}=1,9\%$, $h_{\text{А}}=3,8\%$. Також спостерігаємо спадний тренд показника ємності по роках.

Таблиця 8

Динаміка рівня ємності страхових послуг в Україні

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
$h_{\text{А}}, \%$	4,5	4,4	4,6	4,2	3,7	4,0	4,5	4,4	3,1	2,4	1,9
$h_{\text{п}}, \%$	2,5	2,5	2,2	2,1	1,7	1,5	2,0	1,7	1,3	1,5	1,5

Джерело: розраховано на основі даних Нацкомфінпослуг [11] і наведених вихідних даних таблиці 1.

Для оцінювання конкурентоспроможності РСПУ у міжнародному розрізі доцільно ввести *індекс перевищення ємності*, який показує у скільки разів

ємність страхування в певній країні є більшою за відповідну в Україні:

$$\text{ІП}(h_{\text{п}}) = h_{\text{п}} (\text{аналізована країна}) / h_{\text{п}} (\text{Україна}) \quad (8)$$

Фінанси та оподаткування

Аналіз виявляє, що для країн з розвинутою економікою показник h_{II} варіюється в межах від 5,6 % до 23,2 %, для країн з перехідною економікою h_{II} є значно меншою – в інтервалі від 0,3 % до 4,2 % (табл. 9).

Порівняння виявляє індекс перевищення $II(h_{II})=13,8$ для Швейцарії, $II(h_{II})=4,2$ для Німеччини. Серед країн з

перехідною економікою високі значення h_{II} виявлено в Китаї, Польщі та Латвії. h_{II} в Україні відповідає середнім значенням для країн з перехідною економікою, де найкращі результати отримано в Польщі з індексом перевищення $II(h_{II})=2,1$.

Таблиця 9

Ємність страхових послуг вибірових країн світу

Країни з розвинутою економікою				Країни з перехідною економікою			
Країна	h_A (%)	h_{II} (%)	$II(h_{II})$	Країна	h_A (%)	h_{II} (%)	$II(h_{II})$
Німеччина	69,1	6,2	4,2	Туреччина	4,7	1,6	1,1
Велика Британія	113,3	11,5	7,9	Польща	10,0	2,9	2,1
Франція	115,3	9,6	6,5	Румунія	2,3	1,2	0,8
Італія	51,2	7,7	6,0	Узбекистан	0,7	0,3	0,2
Іспанія	26,9	5,5	3,8	Казахстан	1,9	0,8	0,5
Канада	48,6	7,5	5,1	Україна	2,4	1,5	1
Австралія	21,4	6,8	4,6	Грузія	1,5	1,1	0,7
Бельгія	77,5	6,4	4,4	Латвія	2,4	2,1	1,4
Швейцарія	103,8	20,3	13,8	Литва	3,6	1,8	1,2
Тайвань	142,6	23,2	15,8	Росія	2,2	1,6	1,1
Японія	6,0	6,2	4,2	Китай	21,3	4,2	2,8

Джерело: систематизовано і пороховано авторами для 2017 року згідно з даними таблиці 2, даними уповноважених органів країн, публікацій аналітичних центрів і курсу долара [16-31].

Щільність страхових премій. Рівень розвиненості ринку можна також оцінити за допомогою показників щільності послуг, серед яких є такі:

- середня страхова премія на душу населення ($\alpha=ВП/N_{нас}$);
- середній дохід страховика від основної операційної діяльності ($\beta=ВП/N$);
- середня премія за одним страховим полісом ($\gamma=ВП/N_K$), де N_K – кількість контрактів за рік. Чим більшими є значення цих показників, тим більш

розвиненим є страховий ринок.

Дані (табл. 10) для України засвідчують, що всі наведені показники в національній валюті зростають. Стрибок середньої вартості договору страхування (γ) спостерігався у 2012-2014 роках, що було зумовлено зменшенням кількості договорів і коливанням курсу валют. Переважна кількість укладених договорів в Україні є договорами обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті (61,9 % усіх договорів на ринку).

Таблиця 10

Показники щільності страхових премій на ринку України

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
По всьому ринку											
а, грн	388,1	522,1	443,9	502,2	497,9	471,8	663,4	621,4	692,7	822,5	1024,3
б, млн грн	40,4	51,2	45,4	50,6	51,1	51,9	70,4	70,1	82,4	113,5	147,7
γ, грн	30,0	35,5	35,6	37,3	36,7	120,7	328,2	744,0	272,5	574,0	614,7
«non-life» страхування											
б, млн грн	45,2	57,9	51,9	57,0	56,5	56,0	75,9	75,7	88,3	119,6	155,2
γ, грн	875,0	1032,1	888,8	857,1	729,2	564,8	301,1	693,3	255,0	536,4	576,8
«life» страхування											
б, млн грн	12,1	15,0	11,5	13,5	21,1	29,2	39,9	37,9	44,6	70,7	88,3
γ, тис. грн	1,59	1,74	3,02	1,93	1,42	5,48	6,94	4,49	2,01	3,26	7,02

Джерело: розрахунки авторів за даними Нацкомфінпослуг [11] і статистичних даних стосовно кількості населення України.

Визначаємо для порівняння *індекс перевищення доходів* страховиків за страховою діяльністю, який показує у скільки разів середній дохід страховиків в певній країні є більшим за відповідний дохід страховика в Україні:

$$П(b) = b \text{ (аналізована країна)} / b \text{ (Україна)} \quad (9)$$

За даними 2017 року одержуємо оцінки (табл. 11): для України $\alpha=31$ \$ на рік, для Франції $\alpha=3671$ \$, для Німеччини $\alpha=2624$ \$, для Польщі $\alpha=355$ \$. За одним контрактом страховики в Україні одержують в рік страхові премії на рівні $\gamma=22$ \$, у Франції – $\gamma=4400$ \$, у Німеччині – $\gamma=499$ \$, у Туреччині – $\gamma=209$ \$, у Румунії – $\gamma=460$ \$.

Індекс перевищення доходів страховиків Німеччини становить близько $П(b)=94$, Польщі – $П(b)=52$. Загалом перевищення доходів страховиків (за страховою діяльністю) країн з розвинутою економікою оцінюється у 80-100 разів порівняно з доходами (за страховою діяльністю) страхових компаній України. Стосовно країн з перехідною економікою виявляється, що всі співрозмірні країни з представленого переліку мають значення щільності доходів вищі за відповідні в Україні: у середньому $П(b)=24$.

Таблиця 11

Щільність страхових послуг співрозмірних з Україною країн світу

Країна	a, \$	b, млн \$	γ , \$	П(b)
Країни з розвинутою економікою				
Німеччина	2624,7	402,62	498,7	93,76
Велика Британія	4620,9	655,17	н/д	152,58
Франція	3671,2	367,23	4400	85,52
Італія	2732,6	824,37	н/д	191,98
Іспанія	1490,1	296,97	н/д	69,16
Канада	3155,2	268,78	н/д	62,59
Австралія	3407,1	604,41	1863,2	140,76
Країни з перехідною економікою				
Туреччина	152,1	195,05	208,9	45,42
Польща	355,1	222,53	237,6	51,82
Румунія	116,7	81,35	459,5	17,20
Узбекистан	6,7	8,04	н/д	1,87
Казахстан	58,1	32,66	н/д	7,61
Україна	31,1	4,29	21,7	1,00

Джерело: розрахунки авторів для 2017 року згідно з даними таблиці 2, даними уповноважених органів країн, публікацій аналітичних центрів і курсу долара [16-31]. У разі відсутності достовірних даних позначено «н/д».

Бар'єри входження та виходу. Питання конкурентоспроможності ринку також пов'язано з обмеженнями на швидкий старт бізнесу. В Україні для початку страхової діяльності потрібно отримати близько 15 різних документів (без врахування ліцензій). По-друге, існує потреба в грошах для початкових витрат і для забезпечення вимог до капіталу страховика. По-третє, низька платоспроможність населення України та обмежене коло потенційних клієнтів теж є перешкодами для успішної роботи. Наведені аспекти суттєво обмежують появу нових гравців на ринку страхових послуг, масштабування бізнесу та подальшу експансію діяльності українських страховиків на ринки інших країн. Із наведених міркувань зрозуміло, що через пруденційний нагляд, ліцензування, вимоги до капіталу та відповідні правила, входження на ринок є бар'єрним і не вільним, що виключає досконалу конкуренцію. Загалом, наявність бар'єрів на ринку страхових послуг відповідає загальносвітовій практиці ведення такого бізнесу.

Межі капіталізації пов'язані з питанням оптимальних розмірів страховиків з врахуванням нижньої межі і верхньої межі капіталізації. Проблема нижньої межі зумовлена стандартними

вимогами до капіталу і активів страховиків (приміром, вимогами Закону України «Про страхування» або Директив ЄС «Solvency I» і «Solvency II»). Зазвичай в країнах, де вимоги до капіталу є вищими, конкурентоспроможність є кращою.

Для аналізу верхньої межі капіталізації страховиків слід, по-перше, розрізнити *межу впливовості*, яка визначає капіталізацію, що може суттєво впливати на формування ВВП і яка оцінюється значенням на рівні 10 % ВВП. По-друге, врахуємо, що ступінь відкритості ринку бажано мати в межах оптимальної зони 35% (табл. 6). Крім того, врахуємо вимоги Закону України «Про захист економічної конкуренції» та Маастріхтського договору (Maastricht Treaty) про утворення Європейського Союзу, згідно з яким частка державного боргу та гарантованого державою боргу у ВВП не повинна перевищувати 60 % (частка внутрішнього боргу – до 30 % ВВП, зовнішнього – до 25 % ВВП) [33-34].

Узагальнюючи наведені аргументи ми пропонуємо визначати *верхню межу капіталізації страховиків* таким чином:

Фінанси та оподаткування

– по-перше, пропонуємо ввести обмеження на максимальний розмір активів страховика (A_{\max}), що діє на українському ринку на рівні до 30 % ВВП України;

– по-друге, пропонуємо обмеження на активи величиною концентрації $CR_I=30\%$ (розраховану на базі активів) та індексом Герфіндала-Гіршмана - нижчим за значення 2000 (розрахованого на базі активів).

Дамо обґрунтування такої пропозиції. Визначимо відсоток активу найбільшого страховика (A_{\max}) в країні по відношенню до ВВП:

$$h_{\max} = 100\% \cdot A_{\max} / \text{ВВП} \quad (10.1)$$

Формула (10.1) є подібною до формули (6.2), де в чисельнику - величина активу найбільшого страховика.

За таким підходом максимальна концентрація CR_I визначається за формулою:

$$CR_I = 100\% \times A_{\max} / \sum_{i=1}^N A_i \quad (10.2)$$

де i – номер страховика, A_i – величина активу i -того страховика. У знаменнику - сумарні активи страховиків на ринку.

Згідно з наведеною пропозицією критерій для верхньої межі величин h_{\max} і CR_I є 30 %:

$$\text{Limit}(h_{\max}) = 30\%, \quad (11.1)$$

$$\text{Limit}(CR_I) = 30\% \quad (11.2)$$

Для порівняння ситуацій на ринках світу визначаємо **показник запасу зростання активів**, який показує у скільки разів активи найбільшого страховика можна збільшувати, щоб досягти верхньої межі капіталізації:

$$\Pi(h_{\max}) = 30\% / h_{\max} \text{ (аналізована країна)} \quad (12.1)$$

Аналогічно визначаємо **показник запасу зростання концентрації**, який показує у скільки разів концентрацію страховиків можна збільшувати, щоб досягти верхньої межі $CR_I=30\%$:

$$\Pi(CR_I) = 30\% / CR_I \text{ (аналізована країна)} \quad (12.2)$$

Розрахуємо межу капіталізації страховиків в розрізі співрозмірних країн світу і порівняємо з отриманими даними для ринку страхових послуг України (табл. 13).

Таблиця 13

Верхня межа капіталізації страховиків в різних країнах світу

Країна (Назва страховика)	A_{\max} , млрд \$	h_{\max} , %	$\Pi(h_{\max})$	CR_I , %	$\Pi(CR_I)$
Країни з розвинуеною економікою					
Німеччина (Allianz Group)	931,30	27,08	1,1	38,87	0,77
Велика Британія (Prudential)	578,92	22,02	1,4	21,41	1,3
Франція (AXA)	940,75	38,16	0,8	33,09	0,91
Італія (Generali)	549,19	29,69	1,0	58,01	0,52
Іспанія (MAPFRE)	71,53	5,81	5,2	21,61	1,39
Канада (Manulife Financial)	544,40	35,60	0,8	73,3	0,41
Австралія (AMP Life Limited)	67,99	5,64	5,3	26,42	1,14
Євро-Азійські країни з перехідною економікою					
Туреччина («Ziraat Hayat Emeklilik AS»)	0,38	0,04	750,1	0,94	31,91
Польща («PZU»)	32,59	6,96	4,3	69,34	0,02
Узбекистан (АО «Узакросгурт»)	0,06	0,09	333,3	15,0	2,0
Румунія («NN ASIGURARI DE VIATA SA»)	0,84	0,45	66,7	4,54	6,61
Казахстан (АО «СК «Евразия»)	0,51	0,38	79,0	0,20	150
Україна (ПАТ «СК «Кремін»)	0,12	0,10	2970	5,51	5,65

Джерело: розраховано авторами для 2017 року за формулами (10) і (12) згідно з даними уповноважених органів країн, публікацій аналітичних центрів, фінансових звітів страховиків і курсу долара [16-31].

Дані таблиці 13 свідчать, що в країнах з розвинуеною економікою показник h_{\max} є високим (для наведеного переліку середнє значення 23,4 %). В євроні винятком є Іспанія, де межа капіталізації за активами оцінюється значенням $h_{\max}=5,81\%$. У країнах з перехідною економікою показник капіталізації є низьким. Подібна поведінка спостерігається і для показника концентрації. Дещо завищеними є значення CR_I для Італії, Канади, Польщі, що виявляє прояви монополізації цих ринків страхових послуг.

За даними таблиці 13 для РСПУ у 2017 році найбільші активи були у страхової компанії Кремін з оцінками $h_{\max}=0,12\%$ ВВП і $CR_I=5,5\%$. Отже, межа впливовості (10 % ВВП) і верхня межа капіталізації

(30 % ВВП і $CR_I=30\%$) не досягнуті. Іншими словами, банкрутство одного найбільшого страховика не буде відчутним ані для ринку страхових послуг України, ані для національної економіки України. Станом на грудень 2018 року найбільший в Україні страховик (СК УНІКА) має активи на рівні $h_{\max}=0,32\%$ ВВП і $CR_I=5,1\%$.

Запас зростання активів оцінюється показником $\Pi(h_{\max})=2970$, що більше за загальну кількість страховиків. Це означає, що верхньої межі $h_{\max}=30\%$ взагалі не може бути досягнуто українськими страховиками. Запас зростання концентрації оцінюється $\Pi(CR_I)=5,7$. Це означає, що верхньої межі $CR_I=30\%$ може бути досягнуто у разі збільшення активів у 5,7 рази або за наявності

сумарного обсягу активів, які мають понад 6 найбільших страховиків.

Серед країн з перехідною економікою лише Польща має майже нульовий запас зростання концентрації, оскільки найбільший страховик за показником активів вже перетнув норму монополізації ринку.

Частина 2 методології – фактор суперництва.

Зосередимо увагу на аналізі показників конкурентоспроможності, які визначають ефективність і суперництво страховиків за новою методологією.

Ефективність. Як відомо, ефективність характеризує економічні результати на кожну одиницю витрат. У найпростішому випадку показник економічної ефективності ведення бізнесу можна визначити за формулою:

$$E = Д / В, \quad (13.1)$$

$$Д \rightarrow \max, В \rightarrow \min. \quad (13.2)$$

Тут Д – доходи страховиків (сукупні); В – витрати страховиків (сукупні). У конкурентоспроможному середовищі величина показника Е має бути більшою за одиницю: $E > 1$. Страховий бізнес можна вважати високоефективним для випадку $E > 2$. Діяльність є збитковою у випадку $E < 1$.

Ефективність страхової діяльності ми оцінювали за допомогою показника доходності активів $E_{ВП}$ у вигляді:

$$E_{ВП} = 100\% ВП / А. \quad (14)$$

Тут $ВП > 0$, а умова $E_{ВП} \rightarrow \max$ забезпечує найкращу ефективність страхової діяльності.

У фаховій літературі традиційно визначають показник рентабельності активів ROA (return on assets). Ми обрали подібний показник для визначення економічної ефективності РСПУ:

$$ROA = 100\% Пр / А. \quad (15)$$

Ефективність РСПУ забезпечується за умов: $ROA \rightarrow \max, ROA > 0$.

Іншим показником ефективності може слугувати показник рентабельності власного капіталу ROE (return on equity) страховиків, який ми використали для всього РСПУ:

$$ROE = 100\% Пр / ВК. \quad (16)$$

За умов $ROE > 10\%$ інвестиції на стабільному ринку можна вважати вдалим.

Показники $E_{ВП}$, ROE і ROA можна визначати як для окремого страховика (для порівняння між собою), так і для всього страхового ринку з метою порівняння ринків різних країн (що є предметом нашого аналізу).

Розрахунки відповідних показників РСПУ наведено в таблиці 14. Вихідними даними для розрахунку слугували значення показників в таблиці 1. Аналіз показника доходності активів $E_{ВП}$ за страховою діяльністю виявляє, що максимальна ефективність страхової діяльності була у 2017 році з відповідним значенням показника $E_{ВП} = 76,4\%$, тобто, близько 76,4% активів страховиків формували доходи за основною діяльністю. Мінімальне значення було в 2014 році близько $E_{ВП} = 38,1\%$.

Таблиця 14

Динаміка показників ефективності РСПУ

Рік	$E_{ВП}, \%$	$ROA, \%$	$ROE, \%$
2005	61,5	16,5	25,2
2006	57,6	13,1	18,0
2007	55,9	7,6	5,8
2008	57,3	2,7	4,3
2009	48,7	-2,3	-3,7
2010	51,0	2,7	4,4
2011	47,2	8,9	14,0
2012	38,3	10,8	17,0
2013	43,2	8,6	14,5
2014	38,1	4,6	7,7
2015	49,0	-0,7	1,3
2016	62,7	1,2	2,4
2017	76,4	0,4	0,9

Джерело: розрахунки авторів згідно з формулами (14)-(16) за даними Нацкомфінпослуг [11; 16].

Аналіз величини рентабельності активів на ринку ROA виявляє високу ефективність ринку в 2005-2007 і в 2011-2013 роках; у 2005 році рентабельність була вище, ніж за інші роки. По-друге розрахунки показують негативну рентабельність у 2015 році та загалом низькі значення ROA після 2014 року; нині ефективність РСПУ є близькою до нульового значення.

Дані для показника ROE , рентабельності власного капіталу, свідчать про високу привабливість інвестицій в страхову галузь України до 2007 року та

в інтервалі 2011-2013 років. Після 2014 року рентабельність власного капіталу страховиків стає низькою і в 2017 році становить близько 0,9%.

Для міжнародного порівняння ринків ми вводим **індекс перевищення ефективності страхової діяльності**, який показує у скільки разів дохідність активів страховиків країни, з якою проводиться порівняння, є більшою за дохідність активів РСПУ. Формула для розрахунку має вигляд:

$$ІП(E_{ВП}) = E_{ВП}(\text{аналізована країна}) / E_{ВП}(\text{Україна}) \quad (17.1)$$

Фінанси та оподаткування

Крім того, ми вводимо *індекс перевищення рентабельності власного капіталу страховиків* за співвідношенням:

$$\text{ПІ}(\text{ROE}) = \text{ROE} (\text{аналізована країна}) / \text{ROE} (\text{Україна}) \quad (17.2)$$

За таким підходом індекс ПІ(ROE) показує в скільки разів рентабельність власного капіталу

страховиків країни, з якою проводиться порівняння, є більшою за рентабельність власного капіталу страховиків РСПУ.

Дослідимо ситуацію на зарубіжних ринках страхових послуг і проведемо порівняння ефективності РСПУ з такими ринками (табл. 15).

Таблиця 15

Показники ефективності страхового бізнесу на ринках країн світу

Країна	$E_{ВП}$, %	ROE, %		ПІ($E_{ВП}$)	ПІ(ROE)
	2017 рік	2016	2017	2017	2017
Країни з розвинутою економікою					
Німеччина	8,97	13,3 (2,2 – life; 4,1 – non-life)	15,2	0,12	16,89
Велика Британія	10,14	14,0	10,8	0,14	12,01
Франція	8,36	8,2 (9,3 – life)	8,9	0,11	9,89
Італія	17,15	12,8 (8,5 – non-life)	12,0	0,24	13,33
Іспанія	22,26	10,7	12,0	0,31	12,33
Канада	15,42	н/д	н/д	0,21	н/д
Австралія	31,93	11,0	н/д	0,44	12,22
Євро-Азійські країни з перехідною економікою					
Туреччина	33,83	19,1 (25,0 – life; 14,1 – non-life)	н/д	0,47	21,22
Україна	72,72	н/д	0,9	1	1
Польща	35,74	12,23 (18,2 – life; 8,85 – non-life)	15,6	0,49	17,33
Узбекистан	50,00	н/д	н/д	0,69	н/д
Румунія	12,97	н/д	н/д	0,18	н/д
Казахстан	42,76	н/д	14,0	0,59	15,56

Джерело: систематизовано і розраховано авторами згідно з даними уповноважених органів країн і публікацій [16-31]. У дужках наведено дані з врахуванням сегментації страхового ринку на «life» і «non-life» сектори. Позначення «н/д» означає, що достовірні дані відсутні.

По-перше, розрахунки виявляють високу ефективність страхового бізнесу останніми роками на більшості ринках країн вибірки, де $ROE > 10\%$. Низький рівень прибутковості інвестицій в страховий бізнес спостерігається в Україні з показником $ROE = 0,9\%$. Загалом індекс перевищення ПІ(ROE) у більшості країн наведеної вибірки є понад 10. Це означає, що рентабельність капіталу інвесторів в Україні є значно меншою, ніж в інших країнах. Саме тому це сповільнює прихід на ринок нових інвестицій.

По-друге, можна побачити досить цікавий результат: останніми роками низька ефективність безпосередньо страхової діяльності за показником дохідності активів $E_{ВП}$ спостерігається в Німеччині та Франції, а максимальна ефективність страхової діяльності – в Україні, де показник $E_{ВП}$ сягає 72,72%. Такий висновок підтверджується розрахунками ефективності страхової діяльності за показником $E_{ВП}$, який набуває найбільших значень для України, Узбекистану, Казахстану, Туреччини і Польщі.

По-третє, стосовно рентабельності активів можна зауважити, що показник ROA в 2017 році для РСПУ є меншим за відповідний для більшості інших країн: в Іспанії $ROA = 1,5\%$, у Польщі $ROA = 2,9\%$, у Казахстані

$ROA = 6,5\%$. Подібна ситуація останніми роками спостерігається і для рентабельності власного капіталу ROE для страховиків РСПУ (табл. 15): індекс перевищення ПІ(ROE) у більшості країн наведеної вибірки становить понад 10.

За даними Європейського управління зі страхування та пенсійного забезпечення (ЕІОРА) для ринку страхових послуг ЄС у 2016 році: середнє значення показника рентабельності активів ROA становило близько 1,0%; середнє значення рентабельності капіталу ROE – близько 9,1% [25]. Тобто для РСПУ перевищення за індексом ПІ(ROE) становить близько 10 разів. Таким чином, на європейському рівні рентабельність РСПУ є низькою.

Ступінь монополізації. Питома частка суб'єкту господарювання на ринку характеризує ступінь монополізації ринку і може бути визначена за формулами:

$$K_i = 100\% \text{ ЧП}_i / \text{ЧП}, \quad (18.1)$$

або

$$K_i = 100\% \text{ ВП}_i / \text{ВП}, \quad (18.2)$$

де величина ЧП_i (або ВП_i) – це чисті (або валові) премії одного страховика, ЧП (або ВП) – премії всіх страховиків на ринку. У даному випадку символ «i» визначає номер страховика всередині країни.

Залежно від наявної інформації можна використовувати формулу для частки гравця на ринку на базі активів:

$$K_i = 100\% A_i / A. \quad (18.3)$$

де A_i – це активи одного (і-того за номером) страховика, A – активи всіх страховиків на ринку.

Зазвичай використовують коефіцієнт концентрації CR , який визначають для перших двох $CR_2 = K_1 + K_2$, трьох (CR_3), чотирьох (CR_4), п'яти (CR_5), перших

десяти (CR_{10}) та двадцяті (CR_{20}) найбільш потужних страховиків ринку. Чинне антимонопольне законодавство України визначає ринок монополізованим за умов: $CR_1 > 35\%$; $CR_3 > 50\%$; $CR_5 > 70\%$ [33]. У наших попередніх працях пропонуються інші критерії ринку на основі коефіцієнта концентрації CR_4 (табл.16): для $CR_4 < 30\%$ концентрація є слабкою або малою, а для $CR_4 > 60\%$ концентрація стає високою.

Таблиця 16

Критерії монополізації ринку послуг на основі концентрації CR_4

Характеристика ринку	Критерій для CR_4	Деталізація ступеню монополізації ринку
Концентрація є малою	$CR_4 < 10\%$	Ринок є рівномірно розподіленим і не концентрованим
	$10\% < CR_4 \leq 30\%$	Ринок є пропорційно розподіленим і слабо концентрованим
Концентрація є помірною	$30\% < CR_4 \leq 60\%$	Ринок є не пропорційним і помірно концентрованим
Концентрація є високою	$60\% < CR_4 \leq 80\%$	Ринок є висококонцентрованим (регулюючі органи більшості країн світу розглядають такий ринок як монопольний)
	$80\% < CR_4 \leq 100\%$	Ринок є надмірно концентрованим

Джерело: розроблено авторами на основі [7, с. 185; 35, с. 37].

Розрахунок коефіцієнтів концентрацій за останні роки для «life» та «non-life» страхування наведено в таблиці 17. За нашою методикою умова $CR_4 > 60\%$ відповідає висококонцентрованому (майже монопольному) ринку «life» страхування. За таким підходом, найбільш концентрованим сектором страхового ринку, виходячи з розрахованих

показників, є страхування життя: у 2017 році $CR_4 = 66,6\%$. Крім того, розрахунки дають $CR_3 = 54,5\%$ і $CR_5 = 76,8\%$. Це означає, що на ринку страхування життя порушені норми антимонопольного законодавства. Для ринку «non-life» страхування отримано для 2017 року пропорційно розподілений і слабо концентрований ринок «non-life» страхування.

Таблиця 17

Показники концентрації страхового ринку України на базі валових премій страховиків

Рік	N	CR_1	CR_3	CR_4	CR_5	CR_{10}	CR_{20}	CR_{50}
«non-life» страхування; %								
2007	381	4,4	12,6	15,7	18,6	28,3	41,2	75,1
2008	396	4,4	11,8	13,3	15,6	29,3	44,4	74,8
2009	378	3,7	11,2	12,7	16,9	29,3	49,0	75,2
2010	389	5,7	13,6	14,2	16,3	33,0	51,1	76,6
2011	378	5,8	13,7	15,5	18,4	34,4	53,6	76,8
2012	355	4,6	11,9	15,1	18,0	31,6	52,2	79,7
2013	345	7,6	13,6	16,6	19,1	30,9	50,5	77,6
2014	325	7,1	15,6	19,1	22,2	35,0	53,8	78,9
2015	312	7,1	14,7	18,2	21,4	36,3	60,3	85,0
2016	271	8,5	19,0	23,5	27,9	44,7	62,8	86,0
2017	261	9,4	21,3	21,6	24,8	43,8	62,9	88,0
«life» страхування; %								
2007	65	23,9	52,1	48,7	53,7	69,1	77,1	100,0
2008	73	23,1	51,2	62,3	64,1	79,8	94,0	100,0
2009	72	21,2	54,3	60,1	64,2	80,9	95,2	100,0
2010	67	21,8	49,7	59,6	65,3	83,7	95,9	100,0
2011	64	24,3	52,0	62,3	69,8	87,0	96,6	100,0
2012	62	17,0	41,9	53,4	60,6	86,4	97,9	100,0
2013	62	22,8	52,2	64,6	70,7	91,9	99,0	100,0
2014	57	17,9	44,7	54,3	62,8	91,0	98,4	100,0
2015	49	19,1	42,9	52,8	60,9	88,0	99,0	100,0
2016	39	22,6	43,2	52,4	61,4	89,8	99,7	100,0
2017	35	25,7	54,5	66,6	76,8	95,9	99,9	100,0

Джерело: авторські розрахунки за даними страхових компаній України.

Фінанси та оподаткування

Усереднена оцінка експертів світового банку для 100 країн з перехідною економікою показує, що проблема високої концентрації є притаманною для багатьох країн з перехідною економікою, де усереднені показники концентрації є такими: для «non-life» страхування – $CR_3=49,3\%$; для «life» страхування – $CR_3=61,6\%$ [9, с. 13]. Для порівняння значення для інших країн отримано такі: в Японії – $CR_3=8\%$; в Латвії – $CR_3=48\%$, в Казахстані – $CR_3=47,8\%$. Деталізуємо порівняння ринків.

Для порівняння ринкової концентрації в Україні з показниками в інших країнах введемо **індекс перевищення концентрації**, який будемо визначати як відношення індексу CR_5 для України щодо показника CR_5 для іншої країни:

$$П(CR) = CR_5(\text{Україна}) / CR_5(\text{країна аналізу}) \quad (19)$$

Показник $П(CR)$ показує, у скільки разів концентрація на ринку страхових послуг України є більшою за відповідну концентрацію іншої країни. Розрахункові значення наведено в таблиці 18.

Таблиця 18

Монополізація та індекс перевищення концентрації – міжнародний розріз страхових ринків

Країна	Сектор ринку	CR_1 , %	CR_5 , %	CR_{10} , %	$П(CR)$
Країни з розвинутою економікою					
Німеччина	non-life сектор	10,2	32,8	47,2	0,8
	life сектор	13,1	40,5	56,2	1,9
Велика Британія	ринок	н/д	51,5	н/д	0,5
	non-life сектор	10	35,6	н/д	0,7
	life сектор	18	57,1	н/д	1,3
Франція	ринок	11,3	46,2	н/д	0,5
Італія	ринок	16,6	59,3	76,7	0,4
	non-life сектор	21,2	51,7	н/д	0,5
	life сектор	19,7	64,0	н/д	1,2
Іспанія	ринок	15,2	45,2	н/д	0,5
	non-life сектор	14,25	46,9	н/д	0,5
	life сектор	32,8	58,7	н/д	1,3
Австралія	ринок	23,1	н/д	н/д	н/д
	non-life сектор	29,1	65,4	96,5	0,4
	life сектор	17,6	66,4	н/д	1,2
Канада	non-life сектор	13,5	44,5	67,8	0,6
Країни з перехідною економікою					
Туреччина	non-life сектор	16,8	50,2	75	0,5
	life сектор	17,6	54,8	82	1,4
Польща	ринок	33,7	61,2	79,0	0,4
	non-life сектор	38,4	69,5	84,5	0,4
	life сектор	30,6	59,4	80,7	1,3
Україна	ринок	8,7	23,2	40,9	1
	non-life сектор	9,4	24,8	43,8	1
	life сектор	25,7	76,8	95,9	1
Узбекистан	ринок	17,1	52,1	75,5	0,4
Румунія	ринок	13,8	56,0	86,9	0,4
Казахстан	ринок	13,9	47,8	59,9	0,5

Джерело: систематизовано за даними уповноважених органів країн [16-31] і розраховано авторами для показника концентрації за валовими преміями для 2017 року.

Як бачимо з таблиці 18, показники концентрації ринку страхових послуг України є задовільними для «non-life» страхування і завищеними лише для «life» сектору: у 1,9 рази порівняно з Німеччиною, приблизно у 1,4 рази – порівняно з Туреччиною і Польщею. Дослідження виявляє країни з розвинутою економікою, де концентрація ринку є також високою: приміром, ринок страхових послуг Австралії.

Конкуренція. Для опису конкуренції в Україні почали використовувати індекс Герфіндала-Гіршмана (HHI). Мінімум індексу HHI досягається тоді, коли компанії мають однакову частку на ринку:

$$HHI_{opt}=10000/N$$

Заслуговує на увагу те, що в українському законодавстві немає критеріїв для цього показника. Українські дослідники дотепер використовують критерії американського законодавства 1994 року, які вже застаріли. НБУ для пояснення індексу HHI використовує не зовсім доречне поняття «концентрації», яке є більш доцільним для характеристик монополізації і показника концентрації CR . Критерії оцінки конкуренції за допомогою HHI і підходи наведено в таблиці 19.

Антимонопольне законодавство країн світу і підходи авторів стосовно показника HHI

Країна / Автор (Рік)	Пояснення вимог для показника HHI
Україна	Не дає чітких критеріїв
США (1994, закон втратив чинність)	Ринок є низькоконцентрованим для $HHI < 1000$
	помірно концентрованим – при $1000 < HHI < 1800$
	висококонцентрованим – при $HHI \geq 1800$
США (2010, чинний закон)	Ринок є низькоконцентрованим для $HHI < 1500$
	помірно концентрованим – при $1500 < HHI < 2500$
	висококонцентрованим – при $HHI \geq 2500$
Єврозона (2004, чинне законодавство)	Конкуренція висока для $HHI < 1000$
	Ринок є помірно концентрованим – при $1000 < HHI < 2000$
	Ринок є висококонцентрованим – при $HHI \geq 2000$
Підхід групи Л. В. Шірінян (2012)	Конкуренція найкраща (досконала) з рівномірним розподілом послуг для $HHI \leq 100$
	Конкуренція висока (ефективна) з пропорційно розподіленим ринком для $100 < HHI \leq 1000$
	Конкуренція невисока (слабка, мала) або монополістична для $1000 < HHI \leq 2000$
	Конкуренція нерозвинена або олігополія для $2000 < HHI \leq 5000$
	Конкуренція відсутня для $5000 < HHI \leq 10000$

Джерело: систематизовано авторами на основі публікацій і міжнародних норм [7, с. 185; 35-39].

Для подальшого аналізу позначимо як HHI_A індекс Герфіндаля-Гіршмана, який знайдено шляхом визначення суми квадратів часток активів окремих страховиків у загальному обсязі активів. За таким підходом індекс HHI_d визначиться через частку доходів страховиків від основної операційної діяльності (тобто страхової діяльності), а індекс HHI_{BP} – через частку страхових премій.

Дані свідчать про значні коливання показника HHI . За нашими розрахунками для 2003 року одержано: $HHI_{BP}=283$ для всього ринку, $HHI_{BP}=278$ для «non-life» страхування, $HHI_{BP}=1950$ для «life» страхування. Значне зменшення показника

конкуренції та подальше коливання відбувалося у 2004-2011 роках. Після 2012 року загальний тренд індексу HHI знову стає зростаючим з наявними коливаннями: для 2017 року $HHI_{BP}=1420$ для сектору «life» страхування і на рівні $HHI_{BP}=325$ для сектору «non-life» страхування (табл. 20). Таким чином, за нашою методикою (табл. 19) конкуренція залишається високою на ринку «non-life» страхування; на ринку «life» страхування перехід до ефективної конкуренції з пропорційно розподіленим ринком не відбувся і станом на січень 2018 року ринок «life» страхування відповідає слабкій конкуренції.

Таблиця 20

Показники конкуренції РСПУ за останні роки

	Значення показників по роках					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
РСПУ						
HHI_{BP}	-	168,2	181,5	205,1	245,1	272,1
Сектор «non-life» страхування						
HHI_{BP}	180,02	190,25	206,76	232,61	281,31	324,8
HHI_d	186,80	164,62	201,07	216,20	276,02	-
HHI_A	139,89	134,66	138,93	135,28	149,08	197,4
Сектор «life» страхування						
$HHI_{BP}, \%$	-	1222,2	1042,6	982,9	1087,16	1417,5
$HHI_d, \%$	1003,39	1202,44	1040,35	978,05	1090,96	1411,2
$HHI_A, \%$	757,35	788,72	793,52	1074,90	1283,72	1584,4

Джерело: авторські розрахунки на основі фінансової звітності і даних всіх діючих страховиків України і на основі офіційних даних Нацкомфінпослуг [11].

Для міжнародного порівняння введемо **показник перевищення індексу Герфіндаля-Гіршмана**, який будемо визначати як відношення величини HHI_A для

України щодо відповідного показника HHI_A для іншої країни:

$$PI(HHI) = HHI_A(\text{Україна}) / HHI_A(\text{країна аналізу}) \quad (20)$$

Фінанси та оподаткування

Показник $\Pi(HHI)$ показує, у скільки разів конкуренція страховиків на РСПУ є меншою за відповідну конкуренцію на ринку страхових послуг іншої країни (або у скільки разів конкуренція страховиків на ринку страхових послуг іншої країни є більшою за конкуренцію страховиків РСПУ). Результати відповідного аналізу наведено в таблиці 21.

Результати в таблиці 21 для ринку «non-life» страхування за показником $\Pi(HHI)$ свідчать про

високі показники конкуренції в Україні порівняно з іншими країнами: конкуренція на РСПУ є значно вищою. Протилежна ситуація спостерігається для ринку «life» страхування, де показник $\Pi(HHI)$ є більшим за одиницю: конкуренція «life» страховиків в Німеччині є 2,5 рази вищою, Туреччині – в 1,3 рази вищою. Отже, дані виявляють потребу зменшенні показника Герфіндаля-Гіршмана для «life» страхування РСПУ в 1,5-2 рази.

Таблиця 21

Дані щодо індексу HHI по країнах

Країна	Сектор ринку	$HHI_{ВП}$	$\Pi(CR)$
Країни з розвиненою економікою			
Німеччина *	non-life сектор	400	0,8
	life сектор	570	2,5
Велика Британія	ринок	н/д	н/д
Франція	ринок	н/д	н/д
Італія	ринок	н/д	н/д
Іспанія	ринок	587,3	0,5
Австралія	non-life сектор	1845,1	0,2
Канада	ринок	н/д	н/д
Країни з перехідною економікою			
Туреччина	non-life сектор	786,3	0,4
	life сектор	1090,7	1,3
Польща	non-life сектор	1576,2	0,2
	life сектор	1435,1	1,0
Україна	ринок	272,1	1
	non-life сектор	324,8	1
	life сектор	1417,5	1
Узбекистан	ринок	958	0,3
Румунія	ринок	856	0,3
Казахстан	ринок	665,6	0,4

Джерело: систематизовано згідно з даними уповноважених органів країн для 2017 року [16-31] і розраховано авторами за формулою (20).

* Власні оцінки авторів на основі звітних даних страхових компаній Німеччини за 2016 рік.

Заслужує на увагу той факт, що ринок «life» страхування Польщі за нашою методологією відповідає слабкій конкуренції. На теренах СНД зменшення показників конкуренції до норм ефективної конкуренції спостерігається у Росії з показником $HHI_{ВП}=507$, у Казахстані з індексом $HHI_{ВП}=666$ [40, с. 85]. У Білорусі конкуренція є низькою, оскільки $HHI_{ВП}=2404$ і домінує державна страхова компанія «Белгосстрах».

Інтегральна конкурентоспроможність. Кількісне оцінювання конкурентоспроможності РСПУ

набуває сенсу завдяки інтегрованому показнику конкурентоспроможності IC , який було запропоновано у попередніх працях для ринку з кількістю гравців понад 50 [7, с. 185]:

$$IC = \sqrt{CR_4 \times HHI} \quad (21)$$

Чим менше значення показника IC , тим вище конкурентоспроможність ринку. Критерії показника наведено в таблиці 22. Для рівномірно розподіленого ринку показник має бути: $IC_{opt}=2000/N$.

Таблиця 22

Критерії оцінювання інтегральної конкурентоспроможності

Критерій	Якісна оцінка	Пояснення конкурентоспроможності
$IC < 30$	«Відмінно»	Найвища і оптимальна для рівномірного розподілу послуг
$30 < IC \leq 180$	«Добре»	Висока для випадку пропорційно розподіленого ринку
$180 < IC \leq 350$	«Задовільно»	Не висока з нерівномірно розподіленим ринком
$350 < IC \leq 650$	«Незадовільно»	Слабка і відповідає умовам монопольної конкуренції з високим рівнем монополізації ринку
$650 < IC \leq 1000$	«Негативно»	Мінімальною і відповідає монопольному становищу

Джерело: наведено на основі розробки авторів в праці [7, с. 185].

Розрахунок показника IC за наявними статистичними даними РСПУ дає результати, наведені в таблиці 23. Дані виявляють оцінку «добре» з високою конкурентоспроможністю і пропорційно

розподіленім ринком для сектору «non-life» страхування і оцінку «задовільно» з невисокою конкурентоспроможністю і нерівномірним розподіленім ринком для сектору «life» страхування.

Таблиця 23

Показники інтегральної конкурентоспроможності РСПУ

Рік	Показники для «non-life» сектору					Показники для «life» сектору				
	N	IC_{MIN}	CR_4	$HHI_{BП}$	IC	N	IC_{MIN}	CR_4	$HHI_{BП}$	IC
2012	355	5,6	15,1	180,0	52,2	62	32,3	53,4	1270,3	260,4
2013	345	5,8	16,6	190,3	56,2	62	32,3	64,6	1222,2	281,0
2014	325	6,2	19,1	206,8	62,8	57	35,1	54,3	1042,6	237,9
2015	312	6,4	18,2	232,6	65,1	49	40,8	52,8	982,9	227,8
2016	271	7,4	23,5	281,3	81,3	39	51,3	52,4	1087,2	238,7
2017	261	7,7	21,6	324,8	83,8	35	57,1	66,6	1417,5	307,3

Джерело: розраховано авторами на основі валових премій за даними таблиць 17 і 19.

Показники диспропорцій і насичення.

Одночасна діяльність страховиків на одному і тому ж ринку може призводити до насичення послугами і гравцями і диспропорцій у розподілі послуг.

Для обрахунку нерівномірності розподілу послуг можна скористатися найбільш вживаним показником Джині, який є найпопулярнішим показником нерівності доходів домогосподарств в країні [41, с.368; 42, с. 34]. Розрахунок індексу Джині для страхового ринку вимагає даних про премії всіх страховиків-учасників РСПУ. Для оцінювання

величини індексу на ринку можна згрупувати страховиків за страховими преміями (приміром, за децильними групами) і визначити частку на ринку кожної групи. Наскільки нам відомо, дотепер такий підхід не реалізовано у вітчизняній страховій науці та практиці.

Після алгебраїчних перетворень вираз для індексу Джині можна переписати у вигляді модифікованого показника Джині-Шірінян, GS , який пропонується для будь-якого ринку послуг і товарів:

$$GS = 1 + 1/N [1 - 2(NK_1 + (N-1)K_2 + (N-2)K_3 + \dots + 2K_{N-1} + K_N)] \quad (22.1)$$

Для показників K_i має виконуватись умова:

$$\sum_{i=1}^N K_i = 1 \quad (22.2)$$

Для випадку страхового ринку K_i являє собою частку премій i -того страховика в загальних страхових преміях, яка визначається за формулою (18.2), де обрахунок буде здійснено у відносних одиницях (не у відсотках). У формулі (22) номер страховика i змінюється від $i=1$ до $i=N$, а страховики груповані за страховими преміями так, що $K_1 < K_2 < K_3$ і т. д.). Для графічної візуалізації нерівномірності доходів величина N визначає кількість точок для побудови кривої (типу

кривої Лоренца, але для страхового ринку) з кроком дискретизації $1/N$. У нашому дослідженні N було прийнято за фактичну кількість страховиків на ринку.

Величина запропонованого індексу GS варіюється в межах від 0 до 1. У разі рівномірного розподілу страхових премій серед страховиків величина GS мала б дорівнювати нулю: $GS=0$. Збільшення нерівномірності призводить до зростання показника GS і наближення до 1.

Розрахунки за формулою (22) дають величину показника Джині-Шірінян для РСПУ на рівні 0,8 (табл. 24). Такий результат підтверджує висновок про нерівномірний розподіл послуг серед гравців.

Таблиця 24

Показник нерівномірності розподілу премій страховиків України

Показник GS за секторами РСПУ	2007	2017
весь ринок	0,83	0,82
сектор «life» страхування	0,84	0,78
сектор «non-life» страхування	0,82	0,83

Джерело: розроблено і розраховано авторами для показника Джині-Шірінян GS за формулою (22) на основі валових премій страховиків шляхом реалізації програмного коду на мові програмування Fortran 90.

На нашу думку, недоліком індексу Джині, модифікованого показника GS та багатьох інших загальноживаних показників (CR , HHI , IC) є те, що вони не повною мірою враховують різний розмір страховиків. Крім того, для міжнародного порівняння за показником GS необхідно мати страхові премії всіх страховиків обраних країн. Відповідні дані важко

знайти і тому ми пропонуємо додатково інші макроекономічні показники диспропорцій, які можна визначати за кількістю гравців або за індексом Герфіндаля-Гіршмана.

По-перше, можна розрахувати ступінь нерівномірного розподілу послуг на ринку за показником конкуренції HHI [7, с. 186-187]:

$$e_{HHI} = [HHI - HHI_{MIN}] / HHI_{MIN} \quad (23)$$

Тут індекс HHI_{MIN} є мінімальним значенням, що визначається за формулою $HHI_{MIN} = 10000/N$ і відповідає рівномірному розподілу (для фактичної кількості страховиків N), а HHI – є фактичним значенням індексу на ринку. Чим менше значення показника e_{HHI} , тим краще конкуренція і менше диспропорцій у наданні послуг.

По-друге, ми пропонуємо показник ступеня нерівномірного розподілу за кількістю страховиків на ринку [7, с. 186-187]:

$$e_N = (N - N_{opt}) / N_{opt} \quad (24)$$

Він є відносним відхиленням фактичної кількості страховиків N від оптимального значення N_{opt} , яке відповідає рівномірному розподілу страхового ринку. Оптимальне значення N_{opt} відповідає рівномірному розподілу гравців на ринку (для фактичного значення показника HHI) і визначається як: $N_{opt} = 10000 / HHI$.

Можна показати, що вирази (23) і (24) є ідентичними: $e_{HHI} = e_N = e$. Отже, чим менше значення показника e_N , тим кращий результат для ринку, менше диспропорцій і більш рівномірно розподілений ринок серед постачальників. Рівномірність розподілу послуг досягається одночасним зменшенням показника Герфіндаля-Гіршмана і кількості гравців на ринку.

Дані дають змогу визначити динаміку ступеня нерівномірного розподілу РСПУ (табл. 25). Проведені розрахунки підтверджують існування відхилень від рівномірного розподілу послуг: за останні десять років диспропорції гравців в страхуванні поступово зростали від $e=5,1$ у 2006 році до $e=7,1$ у 2017 році. Станом на січень 2018 року відхилення за кількістю страховиків на РСПУ в 7,5 разів більше від того, що повинно бути в оптимальному випадку.

Таблиця 25

Показники диспропорцій розподілу банківських послуг на ринку

Рік	N	HHI_{MIN}	$HHI_{ВП}$	N_{opt}	e
по всьому ринку					
2012	415	24,10	167,5	59,70	5,9
2013	407	24,57	168,2	59,45	5,8
2014	382	26,18	181,5	55,10	5,9
2015	361	27,70	205,1	48,76	6,4
2016	310	32,26	245,1	40,80	6,6
2017	296	33,78	272,1	36,75	7,1
«non-life» страхування					
2012	355	28,17	180,0	55,56	5,3
2013	345	28,99	190,3	52,55	5,6
2014	325	30,77	206,8	48,36	5,7
2015	312	32,05	232,6	42,99	6,3
2016	271	36,90	281,3	35,55	6,6
2017	261	38,31	324,8	30,79	7,5
«life» страхування					
2012	62	161,29	1270,3	7,87	6,9
2013	62	161,29	1222,2	8,18	6,6
2014	57	175,44	1042,6	9,59	4,9
2015	49	204,08	982,9	10,17	3,8
2016	39	256,41	1087,2	9,20	3,2
2017	35	285,71	1417,5	7,05	4,0

Джерело: авторські розрахунки на основі фінансової звітності і даних всіх діючих страховиків України [11;16]. Для розрахунку авторами використано індекс Герфіндаля-Гіршмана на основі валових премій $HHI_{ВП}$, фактичні дані для кількості страховиків.

Детальний аналіз еволюції показників за десять років виявляє, що в секторі «non-life» страхування диспропорції зростали від $e=4,8$ у 2006 році до $e=7,5$ у 2017 році, водночас у секторі «life» страхування відбулося зменшення нерівномірності розподілу послуг від $e=7,1$ у 2006 році до $e=4,0$ у 2017 році.

Для міжнародного порівняння введемо **показник перевищення диспропорцій**, який будемо визначати як відношення величини ступеня нерівномірного

розподілу e для України щодо відповідного показника e для іншої країни:

$$IP(e) = e(\text{Україна}) / e(\text{країна аналізу}) \quad (25)$$

Показник $IP(e)$ показує, у скільки разів диспропорції у розподілу послуг в Україні є більшими за ступінь нерівномірного розподілу гравців на ринку страхових послуг іншої країни. Результати відповідного аналізу наведено в таблиці 26.

Показники нерівномірності розподілу послуг на ринках страхових послуг країн світу

Країна	Сектор ринку	N	HHI _{MIN}	HHI _{ВП}	N _{opt}	e	П(е)
Країни з розвинутою економікою							
Німеччина *	non-life сектор	451	22,17	400	25,00	17,0	0,44
	life сектор	87	114,94	570	17,54	4,0	1,00
Велика Британія	ринок	328	30,49	н/д	н/д	н/д	н/д
Франція	ринок	741	13,50	н/д	н/д	н/д	н/д
Італія	ринок	215	46,51	н/д	н/д	н/д	н/д
Іспанія	ринок	228	43,86	587,3	17,03	12,4	0,57
Австралія	non-life сектор	109	91,74	1845,1	5,42	19,1	0,39
Канада	ринок	426	23,47	н/д	н/д	н/д	н/д
Країни з перехідною економікою							
Туреччина	non-life сектор	37	270,27	786,3	12,72	1,9	3,95
	life сектор	25	400,00	1090,7	9,17	1,7	2,35
Польща	non-life сектор	35	285,71	1576,2	6,34	4,5	1,67
	life сектор	25	400,00	1435,1	6,97	2,6	1,54
Україна	ринок	296	33,78	272,1	37,75	7,1	1
	non-life сектор	261	38,31	324,8	30,79	7,5	1
	life сектор	35	285,71	1417,5	7,05	4,0	1
Узбекистан	ринок	27	370,37	958	10,44	1,6	4,44
Румунія	ринок	31	322,58	856	11,68	1,7	4,18
Казахстан	ринок	32	312,50	665,6	15,02	1,1	6,45

Джерело: систематизовано дані уповноважених органів країн [16-31] і розраховано авторами за формулою (25) для 2017 року.

* Власні оцінки авторів на основі звітних даних всіх страхових компаній Німеччини за 2016 рік.

Дані свідчать, що на міжнародному рівні існують країни, що мають значно більші диспропорції гравців в страховому бізнесі, ніж в Україні. Порівняно з країнами з перехідною економікою в Україні значно більша кількість постачальників послуг і висока ступінь нерівномірності: П(е)=3,95 порівняно з сектором «non-life» страхування Туреччини, П(е)=1,54 порівняно з сектором «life» страхування Польщі, приблизно П(е)=4 порівняно з ринками страхових послуг Румунії та Узбекистану.

Висновки. У роботі запропоновано нову методологію оцінки конкурентоспроможності РСПУ з позицій оцінки ступеня переваги сукупності показників національного ринку над сукупністю показників страхових ринків інших країн світу. У рамках такого підходу розроблено нові показники конкурентоспроможності. Проведене дослідження дало змогу виявити тенденції, а також отримати для РСПУ та інших ринків відповідні висновки і результати.

У рамках *першої частини* методології, яку зосереджено на факторі експансії страхових послуг і масштабів ринку, вперше аргументовано, що :

1) за останні 10 років мало місце номінальне збільшення і коливання значень ВП і ВВП у національній валюті та фактичне коливання і зменшення показників у доларах США, відбулося зменшення активів у доларах США (середня величина активу одного страховика у 2005 році була 11,6 млн. \$, а в 2017 році – 7,2 млн \$);

2) привабливими ринками-орієнтирами для України є страхові ринки країн з перехідною економікою Польщі і Туреччини. Для наближення за показниками до рівня Польщі та Туреччини необхідно збільшити капіталізацію та ринкову вартість страховиків майже у 20 разів, а до рівня Канади – у 338 разів, Німеччини – майже у 1100 разів;

3) середній розмір активів страховиків Німеччини у 599 разів більший за відповідний в Україні, Румунії – 80 разів, Іспанії – 193 рази, Франції – у 494 разів, тому євроінтеграційні процеси на страховому ринку України мають супроводжуватись збільшенням вимог до розміру капіталу страховиків;

4) на європейському рівні ринки Об'єднаного Королівства, Німеччини є великими; середніми є страхові ринки Італії та Іспанії, і малими є ринки України, Румунії та Польщі. РСПУ є малим за величиною премій: у 135 разів меншим порівняно з Німеччиною. Забезпечення конкурентних переваг РСПУ можливе лише шляхом прискореного збільшення страхових премій;

5) РСПУ має достатню щільність страховиків: лише Франція, Велика Британія і Канада мають значення щільності вищі за відповідні в Україні. Євроінтеграційні процеси не вимагають суттєвої зміни щільності (кількості) страховиків України;

6) РСПУ є відкритим за часткою іноземного капіталу в статутному капіталі, за кількістю СКІК, за перестраховуванням і відповідає оптимальному рівню, при якому забезпечено національні переваги. За показником премій спостерігається тенденція до

переходу в небажану небезпечну зону, коли вплив СКІК стає домінуючим (подібна ситуацію виявлено на ринках країн з перехідною економікою – Україна, Польща, Туреччина);

7) Ємність страхових послуг (частка премій страховиків в загальній величині ВВП) для країн з розвинутою економікою варіюється в межах від 5,6 % до 23,2 %, для країн з перехідною економікою – в інтервалі від 0,3 % до 4,2 %. Ємність страхових послуг РСПУ відповідає середнім значенням для країн з перехідною економікою на рівні 1,9 % і характеризується спадним трендом показника ємності по роках. Серед країн з перехідною економікою високої значення ємності виявлено в Китаї, Польщі та Латвії. Порівняння з розвиненими країнами єврозони виявляє індекс перевищення ємності 13,8 для Швейцарії та 4,2 для Німеччини;

8) в 2017 році середня вартість одного договору страхування в Україні становила близько 615 грн, середній дохід страховика за страховою діяльністю – на рівні 147,7 млн грн., середня страхова премія на душу населення становила близько 1000 грн.;

9) має місце значне відставання РСПУ за середнім доходом страховика порівняно з країнами вибірки: перевищення доходів страховиків вибірки над доходами страховиків України становить близько 80-100 разів для країн з розвинутою економікою і близько 24 разів для країн з перехідною економікою;

10) РСПУ має високі бар'єри входження, пов'язані з ліцензуванням, вимогами до капіталу, документообігом; наявність бар'єрів відповідає загальносвітовій практиці ведення страхового бізнесу і не потребує суттєвих змін в умовах євроінтеграційних процесів;

11) межа впливовості (10 % ВВП) і верхня межа капіталізації (30 % ВВП і концентрації $CR_1=30\%$) на РСПУ не досягнуті – банкрутство одного найбільшого українського страховика не буде відчутним ані для ринку страхових послуг України, ані для національної економіки України. Найбільший страховик має активи на рівні 0,32 % ВВП з концентрацією за активами на рівні 5,1 %. Запас зростання активів до межі у 30 % ВВП оцінюється на рівні 2970 разів, що більше за загальну кількість страховиків, значення концентрації 30 % за активами для найбільшого страховика може бути досягнуто у разі збільшення активів у 5,7 рази.

12) в країнах з розвинутою економікою розміри активів найбільших страховиків є великими; в єврозоні винятком є Іспанія, де межа капіталізації за активами найбільшого страховика оцінюється значенням 5,81% від ВВП; у країнах з перехідною економікою показник капіталізації активів страховиків є низьким.

13) показник концентрації найбільших страховиків за активами є завищеними для Італії, Канади, Польщі, що виявляє високий ступінь монополізації на цих ринках страхових послуг.

У рамках *другої частини* методології, яку зосереджено на факторах ефективності страхового бізнесу і конкуренції гравців, вперше обґрунтовано, що :

14) максимальна ефективність страхової діяльності в Україні була у 2017 році з відповідним значенням показника дохідності $E_{BII}=76,4\%$, а мінімальне значення було в 2014 році близько $E_{BII}=38,1\%$;

15) ефективність безпосередньо страхової діяльності за показником дохідності активів набуває найбільших значень для України, Узбекистану, Казахстану, Туреччині і Польщі, а низька ефективність страхової діяльності спостерігається в Німеччині та Франції;

16) рентабельність активів ROA страховиків України була високою в 2005-2007 і в 2011-2013 роках; у 2005 році рентабельність була вище ніж в інших роках, виявлено негативну рентабельність (збитки) у 2015 році і загалом низькі значення ROA після 2014 року; нині ефективність РСПУ є близькою до нульового значення.

17) показник ROA в 2017 році для РСПУ є меншим за відповідний для більшості інших країн вибірки: в Іспанії $ROA=1,5\%$, у Польщі $ROA=2,9\%$, у Казахстані $ROA=6,5\%$;

18) рентабельність власного капіталу ROE страховиків України була високою до 2007 року і в інтервалі 2011-2013 років, після 2014 року показник ROE стає малим і в 2017 році становить близько 0,9%; рентабельність капіталу інвесторів в Україні є значно меншою, ніж в інших країнах, що сповільнює прихід на ринок нових інвестицій (індекс перевищення рентабельності за показником ROE у більшості країн наведеної вибірки становить понад 10).

19) ринок «non-life» страхування в Україні в 2017 році був пропорційно розподілений і слабо концентрований; показники концентрації ринку «life» страхування є завищеними у 1,9 рази порівняно з Німеччиною, приблизно у 1,4 рази – порівняно з Туреччиною і Польщею; проблема високої концентрації ринків послуг є притаманною для багатьох країн з перехідною економікою.

20) конкуренція залишається високою на ринку «non-life» страхування; на ринку «life» страхування перехід до ефективної конкуренції з пропорційно розподіленим ринком не відбувся і станом на січень 2018 року ринок «life» страхування відповідає слабкій конкуренції; дані свідчать про значні коливання і зростаючий тренд індексу HHI після 2012 року (для 2017 року $HHI_{BII}=1420$ для сектору «life» страхування і на рівні $HHI_{BII}=325$ для сектору «non-life» страхування).

21) порівняно з іншими країнами конкуренція на ринку «non-life» страхування є значно вищою, виявлено потребу в зменшенні показника Герфіндаля-Гіршмана для «life» страхування РСПУ в 1,5-2 рази (конкуренція «life» страховиків в Німеччині є 2,5 рази вищою, Туреччині – в 1,3 рази вищою);

22) на теренах СНД зменшення показників конкуренції до норм ефективної конкуренції спостерігається у Росії з показником $HHI_{BII}=507$, у Казахстані з індексом $HHI_{BII}=666$, в Білорусі конкуренція є низькою, оскільки $HHI_{BII}=2404$ і домінує державна страхова компанія «Белгосстрах»;

23) загалом розрахунки виявляють оцінку «добре» з високою конкурентоспроможністю і пропорційно розподіленим ринком для сектору «non-life» страхування і оцінку «задовільно» з невисокою конкурентоспроможністю і нерівномірно розподіленим ринком для сектору «life» страхування;

24) аналіз показника Джині-Шірінян, який пропонується для будь-якого ринку послуг і товарів, показав ступінь нерівномірності розподілу послуг на рівні 0,8 і підтвердив висновок про нерівномірний розподіл послуг серед гравців;

25) за останні десять років диспропорції гравців РСПУ поступово зростали, станом на січень 2018 року відхилення за кількістю страховиків на РСПУ у 7,5 разів більше від того, що повинно бути в оптимальному випадку.

26) існують країни, що мають значно більші диспропорції гравців в страховому бізнесі, ніж в Україні; загалом рівномірність розподілу послуг досягається одночасним зменшенням показника Герфіндала-Гіршмана і кількості гравців на ринку.

27) порівняно з країнами з перехідною економікою в Україні значно більша кількість постачальників послуг і висока ступінь нерівномірності: порівняно з ринками страхових послуг Румунії та Узбекистану і з сектором «non-life» страхування Туреччини – у 4 рази, порівняно з сектором «life» страхування Польщі – у 1,5 рази.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження слід спрямувати на виявлення функціональних закономірностей та основних тенденцій за допомогою кореляційно-регресійного аналізу й відповідних гіпотез стосовно ефективності діяльності та кількості національних страховиків.

НДР, в межах якої написана стаття. Результати дослідження отримано в рамках держбюджетної теми кафедри фінансів Національного університету харчових технологій (м. Київ) «Комплексна оцінка та шляхи підвищення конкурентоспроможності страхового ринку України в контексті європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0117U001246, наказ МОНУ № 198 від 10.02.2017, термін виконання 2017–2019 рр., керівник – д.е.н. Шірінян Л. В.).

4 Список використаних джерел

1. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

2. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення): монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2004. 759 с.

3. Бовсуновська Г. С. Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки страхового ринку України. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 16(1). С. 167–173.

4. Бочкарьова Т. О., Журавка О. С. Фінансова безпека сучасного страхового ринку України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2015. № 6(1). С. 57–65.

5. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика. Київ: Видавництво Київського національного економічного університету, 2009. 283 с.

6. Єрмошенко А. М., Єрмошенко Л. В. Технологія аналізу конкурентної боротьби на страховому ринку. *Вісник Української академії банківської справи*. 2006. № 2(21). С. 48–55.

7. Шірінян Л. В. Фінансове регулювання страхового ринку України: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 458 с.

8. Шумелда Я. Особливості конкуренції на страховому ринку України. *Страхова справа*. 2007. № 2. С. 4–7.

9. Thorburn C. Insurers: Too Many, Too Few, or “Just Right”? Initial Observations on a Cross-Country Dataset of Concentration and Competition Measures. *Policy Research Working Paper 4578. World Bank*. 2008. 23 p.

10. Badunenko O., Grechanyuk B., Talavera O. Development under regulation: The way of the Ukrainian insurance market. *Discussion papers of DIW Berlin 644, DIW Berlin*. – German Institute for Economic Research. 2006. 38 p.

11. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.nfp.gov.ua>.

12. Шірінян Л. В. Конкуренція на ринку страхових послуг Німеччини у 1999–2010 роках. *Журнал європейської економіки*. 2012. № 10. С. 14–29.

13. Шірінян А. С., Шірінян Л. В. Конкуренція ринку банківських послуг України: фактор масштабу. *Економіка України*, 2019. № 2. Р. 37–48.

14. Шірінян А. С., Шірінян Л. В. Конкуренція ринку банківських послуг України: фактор масштабу. *Економіка України*, 2019. № 3. Р. 44–51.

15. Шірінян Л. В., Шірінян А. С. Методологія комплексної оцінки відкритості ринків банківських і страхових послуг України. *Економіка України*. 2017. № 12. С. 55–60.

16. Консолідовані звітні дані. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Konsolidovani-zvitni-dani.html>.

17. The Spanish insurance market in 2017. MAPFRE Economic Research. Fundación MAPFRE. Madrid, Spain, 2018. 160p.

18. 2017 Insurance Dashboard. French Insurance Federation, Paris, 2018. 32 p.

19. Italian insurance in figures: Year 2017. Attuariato, Statistiche e Analisi Banche Dati. ANIA: Rome. 22p.

20. The National Bank of the Republic of Kazakhstan. Current state of the insurance sector of the Republic of Kazakhstan as of 1 January 2018. Almaty, 2018. 13 p.

21. Annual Report 2017. Financial Supervisory Authority of Romania. Bucharest, Romania. 166 p.

22. OECD Insurance Statistics 2017. OECD Annual Publishing. Paris. 168 p. URL: https://doi.org/10.1787/ins_stats-2017-en

23. The German Insurance Association. Statistical Yearbook of German Insurance 2017. Verlag Versicherungswirtschaft GmbH, Karlsruhe, 2018. 166 p.

24. The seventh edition of the Global Insurance Market Trends. OECD Annual Publishing. Paris. 34 p. URL: <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/Global-Insurance-Market-Trends-2017.pdf>

25. Financial Stability Report: June 2017. European Insurance and Occupational Pensions Authority EIOPA. 2017. 88p. URL: https://eiopa.europa.eu/publications/reports/financial_stability_report_june_2017.pdf.

26. Обзор основных показателей страхового рынка Узбекистана за 2017 год. Департамент финансового анализа и рейтинга Информационно-рейтингового агентства SAIPRO. Ташкент, 2018. 10 с.

27. Отчет по регулированию и надзору за страховой деятельностью в республике Узбекистан за 2017 год. Министерство финансов республики Узбекистан. Государственная инспекция по страховому надзору. Ташкент, 27 июня 2018 года. 24 с.

28. Turkish Insurance Market Overview & Structure and Cooperate Governance and Internal Systems. Tokyo, 2017. URL: <https://www.fsa.go.jp/en/glopac/introductory/Turkey.pdf>.

29. McKinsey & Company. Global Insurance Industry Insights. An in-depth perspective. Global Insurance Pools. 7th edition, 2017, USA. 40 p.

30. The Polish Financial Supervision Authority. Annual bulletin. Insurance market 2017. 28 September 2018. URL: https://www.knf.gov.pl/en/REPORTS_AND_ANALYSIS/Insurance/Annual_data/2017.

31. The Central Statistical Office of Poland. Polish Insurance Market 2017. Central Statistical Office Macroeconomic Studies and Finance Department. Statistical Publishing Establishment: Warsaw, December 2017. 105 p.

32. Арич М. І., Шірінян Л. В. Дослідження конкурентоспроможності страхового ринку України: географічний аналіз. *Наукові праці НУХТ*. 2017. Т. 23, №5. Ч. 2. С. 17-25.

33. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III із змінами і доповненнями. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

34. Treaty on European Union (TEU). Maastricht Treaty. – The website of European Parliament. URL: <http://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>.

35. Шірінян Л.В., Шірінян А.С. Конкуренція банків: Україна vs інші країни. *Науково-практичний збірник «Фінансові Послуги»*. 2018. №5-6 (11-12). С. 34-38.

36. Рашкован В., Корнилюк Р. Концентрація банківської системи України: міфи та факти. *Вісник Національного банку України*. 2015. № 234. С. 6-38.

37. Shaffer S. Conduct in a banking monopoly. *Review of Industrial Organization*. 2002. 20. P. 221-238.

38. U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission. Horizontal Merger Guidelines, Issued: August 19, 2010. URL: <http://www.justice.gov/atr/horizontal-merger-guidelines-08192010>.

39. European Commission. Guidelines on the assessment of horizontal mergers under the Council Regulation on the control of concentrations between undertakings. *EU Publications: Official Journal C* 031, 2004. 05/02. P. 0005-0018.

40. Сембеков А. К., Будешов Е. Г. Отраслевая конкурентоспособность страховых рынков стран ЕАЭС: критерии и оценка. *Финансовый журнал*. 2018. № 2. С. 84-93.

41. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження життя домогосподарств України). Статистичний збірник; Частина 1. Державна служба статистики України. Київ,

2018. 380 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017.pdf.pdf.

42. Макаренко І., Пластун О. Квазіконкурентність ринку аудиторських послуг України: євроінтеграційний аспект. *Вісник Національного банку України*. 2016. № 237. С. 27-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2016_237_5.

4 References

1. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku ta torhivli Ukrainy. (2013). *Pro zatverdzhennya Metodychnykh rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy* [Order «On Approval of Methodical Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine»]. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>

2. Baranovskiy, O. I. (2004). *Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiya otsinky ta mekhanizm zabezpechennya)* [Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanism for ensuring)]. Kyiv: Kyiv National Trade and Economic University.

3. Bovsunovska, G. S. (2014). *Intehralna otsinka rivnya finansovoyi bezpeky strakhovoho rynku Ukrainy* [Integrated assessment of the level of financial security of the insurance market of Ukraine]. *Economic analysis*, 16(1), 167-173.

4. Bochkareva, T. O., Zhuravka, O. S. (2015). *Finansova bezpeka suchasnoho strakhovoho rynku Ukrainy* [Financial security of the modern insurance market of Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finance. Law*, 6(1), 57-65.

5. Gamankova, O. O. (2009). *Rynok strakhovykh posluh Ukrainy: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Insurance services market in Ukraine: theory, methodology, practice]. Kyiv: Publishing House of Kyiv National Economic University.

6. Yermoshenko, A. M., Yermoshenko, L. V. (2006). *Tekhnolohiya analizu konkurentnoyi borotby na strakhovomu rynku* [The technology of the analysis of competition in the insurance market]. *Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking*, 2 (21), 48-55.

7. Shirinyan, L. (2014) *Finansove rehulyuvannya strakhovoho rynku Ukrainy: problemy teorii ta praktyky* [Financial regulation of insurance market of Ukraine: theory and practice problems]. Kyiv: Publishing house: «Textbooks Center».

8. Shumelda, Y. (2007). *Osoblyvosti konkurentsii na strakhovomu rynku Ukrainy* [Peculiarities of competition in the insurance market of Ukraine]. *Insurance business*, 2(4-7), 48-55.

9. Thorburn, C. (2008). Insurers: Too Many, Too Few, or “Just Right”? Initial Observations on a Cross-Country Dataset of Concentration and Competition Measures. *Policy Research Working Paper 4578*, World Bank, 23 p.

10. Badunenko, O., Grechanyuk, B., Talavera, O. (2006). Development under regulation: The way of the Ukrainian insurance market. *Discussion papers of DIW Berlin 644, DIW Berlin*. German Institute for Economic Research, 38 p.

11. National Commission for Regulation of Financial Services Markets of Ukraine. Official site. Retrieved from <http://www.dfp.gov.ua>.

12. Shirinyan, L. V. (2012). *Konkurentsia na rynku strakhovykh posluh Nimechchyny u 1999-2010 rokakh* [Competition at German insurance service market over period 1999-2010]. *Journal of European Economy*, (10), 14-29.

13. Shirinyan, L. V., Shirinyan, A. S. (2019). *Konkurentospromozhnist rynku bankivskykh posluh Ukrainy: faktor masshtabu*. [Competitiveness of the banking services market of Ukraine: scale factor]. *Economy of Ukraine*, (2), 37-48.
14. Shirinyan, L. V., Shirinyan, A. S. (2019). *Konkurentospromozhnist rynku bankivskykh posluh Ukrainy: faktor masshtabu*. [Competitiveness of the banking services market of Ukraine: scale factor]. *Economy of Ukraine*, (3), 44-51.
15. Shirinyan, L. V., Shirinyan, A. S. (2017). *Metodolohiya kompleksnoyi otsinky vidkrytosti rynkiv bankivskykh i strakhovykh posluh Ukrainy* [Methodology for a comprehensive assessment of a market openness of the banking and insurance services in Ukraine]. *Economy of Ukraine*, (12), 55-60.
16. National Commission for Regulation of Financial Services Markets of Ukraine. *Konsolidovani zvitni dani* [Consolidated reporting data]. Retrieved from <https://www.nfp.gov.ua/ua/Konsolidovani-zvitni-dani.html>
17. MAPFRE Economic Research. (2018). The Spanish insurance market in 2017. Fundación MAPFRE. Madrid, Spain.
18. French Insurance Federation. (2018). 2017 Insurance Dashboard. Paris.
19. Italian insurance in figures. (2017). Attuariato, Statistiche e Analisi Banche Dati. ANIA: Rome.
20. The National Bank of the Republic of Kazakhstan. (2018). Current state of the insurance sector of the Republic of Kazakhstan as of 1 January 2018. Almaty.
21. Financial Supervisory Authority of Romania. (2018). Annual Report 2017. Bucharest, Romania.
22. OECD Annual Publishing. (2018). OECD Insurance Statistics 2017. Paris. Retrieved from https://doi.org/10.1787/ins_stats-2017-en.
23. The German Insurance Association. (2018). Statistical Yearbook of German Insurance 2017. Verlag Versicherungswirtschaft GmbH, Karlsruhe.
24. OECD Annual Publishing. (2017). The seventh edition of the Global Insurance Market Trends. Paris. Retrieved from <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/Global-Insurance-Market-Trends-2017.pdf>.
25. European Insurance and Occupational Pensions Authority EIOPA. (2017). Financial Stability Report: June 2017. Retrieved from https://eiopa.europa.eu/publications/reports/financial_stability_report_june_2017.pdf.
26. Department of financial analysis and rating of Information-rating agency SAIPRO. (2018). *Obzor osnovnykh pokazateley strakhovogo rynka Uzbekistana za 2017 god* [Review of the main indicators of the insurance market of Uzbekistan for 2017]. Tashkent.
27. Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan. State Inspectorate for Insurance Supervision. (2018, June 27). *Otchet po regulirovaniyu i nadzoru za strakhovoy deyatel'nostyu v respublike Uzbekistan za 2017 god*. [Report on the regulation and supervision of insurance activities in the Republic of Uzbekistan for 2017]. Tashkent.
28. Turkish Insurance Market Overview & Structure and Cooperate Governance and Internal Systems. Tokyo, 2017. Retrieved from <https://www.fsa.go.jp/en/glopac/introductory/Turkey.pdf>.
29. McKinsey & Company. (2017). Global Insurance Industry Insights. An in-depth perspective. Global Insurance Pools, 7th edition, USA.
30. The Polish Financial Supervision Authority. (2018). Annual bulletin. Insurance market 2017. Retrieved from https://www.knf.gov.pl/en/REPORTS_AND_ANALYSIS/Insurance/Annual_data/2017.
31. The Central Statistical Office of Poland. (2017). Polish Insurance Market 2017. Central Statistical Office Macroeconomic Studies and Finance Department. Statistical Publishing Establishment: Warsaw.
32. Arych, M., Shirinyan, L. (2017). *Doslidzhennya konkurentospromozhnosti strakhovoho rynku Ukrainy: geohrafichnyy analiz* [Investigation of the competitiveness of the Ukrainian insurance market: geographic analysis]. *Scientific Works of NUFT*, 23(5), Vol 2, 17-25.
33. Verkhovna Rada Ukrainy. (2001). On Protection of Economic Competition: The Law of Ukraine. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
34. Treaty on European Union. (TEU). Maastricht Treaty. – The website of European Parliament. Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>.
35. Shirinyan, L. V., Shirinyan, A. S. (2018). *Konkurentsia bankiv: Ukrainyina versus inshi krayiny*. [Competition of banks: Ukraine vs other countries]. *Financial Services*, 5-6 (11-12), 34-38.
36. Rashkovan, V., Kornilyuk, R. (2015). *Kontsentratsiya bankivskoyi systemy Ukrainy: mify ta fakty* [Concentration of the banking system of Ukraine: myths and facts]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, (234), 6-38.
37. Shaffer, S. (2002). Conduct in a banking monopoly. *Review of Industrial Organization*, (20), 221-238.
38. U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission (2010, August 19). Horizontal Merger Guidelines. Retrieved from <http://www.justice.gov/atr/horizontal-merger-guidelines-08192010>.
39. European Commission (2004, 05/02). Guidelines on the assessment of horizontal mergers under the Council Regulation on the control of concentrations between undertakings. *EU Publications: Official Journal C* 031, 0005-0018.
40. Sembekov, A. K., Budeshov, Ye. G. (2018). *Otraslevaya konkurentospособnost' strakhovykh rynkov stran YEAES: kriterii i otsenka*. [Sectoral Competitiveness of the Insurance Markets of the EAEU Countries: Criteria and Evaluation] *Financial Journal*, (2), 84-93.
41. State Statistics Service of Ukraine. (2018). *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2017 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya zhyttya domohospodarstv Ukrainy. Statystychnyy zbirnyk; Chastyna 1* [Expenditures and resources of households in Ukraine in 2017 (according to the sampling of households living in Ukraine). Statistical collection; Part 1]. Kyiv. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/z_b_vrdu2017_pdf.pdf
42. Makarenko, I., Plastun, O. (2016). *Kvazikonkurentnist rynku audytorskykh posluh Ukrainy: yevrointehratsiynnyy aspekt*. [Quasi competition of the market of audit services of Ukraine: eurointegration aspect]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, (237), 27-42.